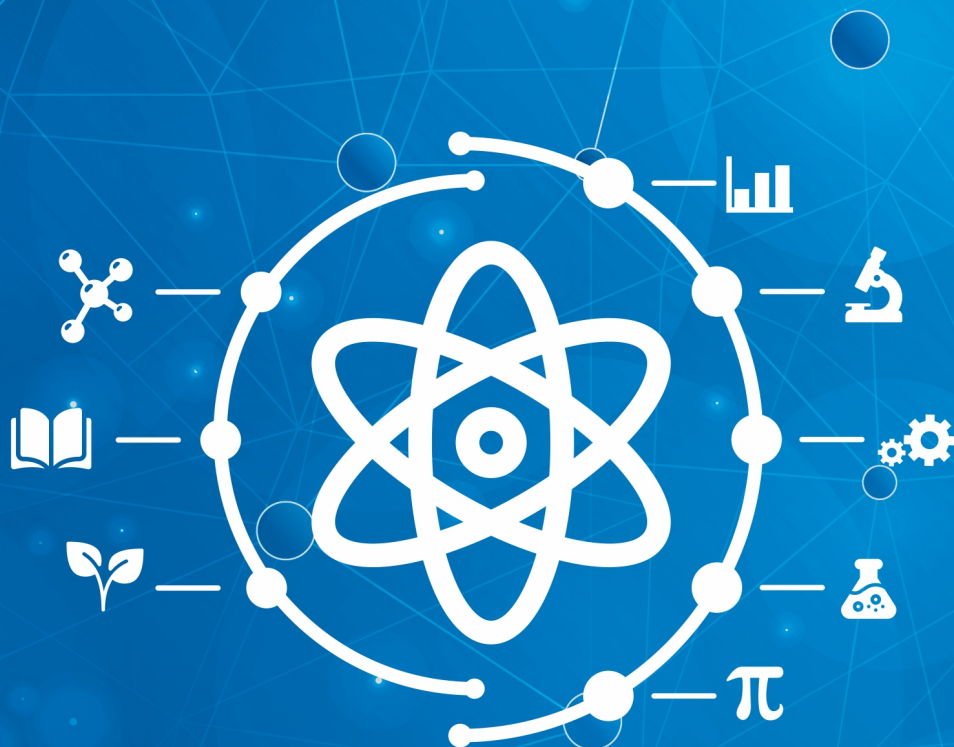

POLISH SCIENCE JOURNAL

INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

Issue 5(79)

Warsaw • 2025

POLISH SCIENCE JOURNAL

ISSUE 5(79)

INTERNATIONAL SCIENCE JOURNAL

WARSAW, POLAND
Wydawnictwo Naukowe "iScience"
2025

ISBN 978-83-949403-4-8

POLISH SCIENCE JOURNAL (ISSUE 5(79), 2025) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2025. – 93 p.

Editorial board:

Bakhtiyor Akhtamovich Amonov, Doctor of Political Sciences, Professor of the National University of Uzbekistan

Mukhayokhon Botiraliyevna Artikova, Doctor of Science, Andijan State University

Bugajewski K. A., doktor nauk medycznych, profesor nadzwyczajny Czarnomorski Państwowy Uniwersytet imienia Piotra Mohyły

Tahirjon Z. Sultanov, Doctor of Technical Sciences, docent

Shavkat J. Imomov, Doctor of Technical Sciences, professor

Baxitjan Uzakbaevich Aytjanov, Doctor of Agricultural Sciences, Senior Scientific Researcher, Karakalpak Institute of Agriculture and Agrotechnology

Yesbos'ın Polatovich Sadi'kov, Doctor of Philosophy (Ph.D), Nukus branch Tashkent state agrarian university

Nazmiya Muslihiddinova Mukhitdinova, Doctor of Philology, Samarkand State University, Uzbekistan

Guljazira Mukhtarovna Utenbaeva, PhD, lecturer of the Department of Language Learning of the University of Public Safety

Indira Rustam Kizi Narkulova (Yokubova), Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Lecturer of the Department of Languages at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

Sharifjon Yigitalievich Pulatov, Doctor of Technical Sciences, Professor

Sayipzhan Bakizhanovich Tilabaev, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Temirbek Ametov, PhD

Marina Berdina, PhD

Hurshida Ustadjalilova, PhD, associate professor, Kokand state pedagogical institute Uzbekistan

Dilnoza Kamalova, PhD (arch) Associate Professor, Samarkand State Institute of Architecture and Civil Engineering

Sarvinoz Boboqulovna Juraeva, Associate Professor of Philological Science, head of chair of culturology of Khujand State University named after academician B. Gafurov (Tajikistan)

Oleh Vodiani, PhD

Languages of publication: українська, русский, english, polski, беларуская, қазақша, o'zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերէն

Science journal are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees.

The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

TABLE OF CONTENTS

SECTION: MEDICAL SCIENCE

Bugaevsky K.A. (New Kakhovka, Ukraine)

JOINTS OF THE HUMAN BODY, THEIR INFLAMMATIONS OF VARIOUS ETIOLOGY IN THE IMAGE OF VARIOUS COLLECTION MEDIA	5
---	---

SECTION: PEDAGOGY

Kambarbek Nurlybek (Aktau, Kazakhstan)

GAMIFICATION AS A MEANS OF TEACHING ENGLISH VOCABULARY TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS	28
--	----

Khamzina Z.B., Zhalelova G.M. (Astana, Kazakhstan)

METHODOLOGY OF PROFESSIONALLY ORIENTED TEACHING OF ENGLISH TO STUDENTS OF A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY	31
--	----

Khamzina Z.B., Zhalelova G.M. (Astana, Kazakhstan)

INTERACTIVE TEACHING METHODS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS	36
--	----

Акхожин С.А., Таубалдиева Ж. (Талдыкорган, Казахстан)

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ	42
---	----

Жалғасбаева Әлия Орысбайқызы (Ақтау, Қазақстан)

МӘДЕНИ ИНТЕЛЛЕКТІНІ (CQ) ЕРТЕ ДАМУҒА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ МЕН МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ	47
---	----

SECTION: POLITICAL SCIENCE

Getsadze Miranda (Kutaisi, Georgia)

THE STRATEGIC ROLE OF GEORGIA AS A DIGITAL TRANSIT CORRIDOR IN THE BLACK SEA REGION	54
--	----

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

Ospanova Farida Rymbekovna (Karaganda, Kazakhstan)

Artificial Intelligence–Based Air Quality Monitoring and Analysis.....	57
--	----

SECTION: PHYSICAL CULTURE

Хамзина Райгуль Сагинаевна, Темиргалиева Гита Темиргалиқызы,

Айтқалиева Ұлдай Зиноплақызы, Салменова Галия Тариховна

(Атырау, Казахстан)

ДВИГАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЗДОРОВЬЕ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА	62
---	----

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Власенко Наталія Давидівна (Кам'янське, Україна)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЯВ ТЕНДЕНЦІЙ ПОСТМОДЕРНІЗМУ ЯК МЕЙНСТРІМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	66
---	----

Тагашева Гульзинат, Мусабекова Г.Т. (Шымкент, Қазақстан)	
ОРФОГРАФИЧЕСКАЯ РАБОТА ПРИ ИЗУЧЕНИИ СЛУЖЕБНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В 5 КЛАССЕ	72
Топашов М.Ә., Акатаева Ш.Б. (Қарағанды, Қазақстан)	
АҚЫН –ЖЫРАУЛАР ӨЛЕҢ – ТОЛҒАУЛАРЫНДАҒЫ МӘҢГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫ.....	78
Топашов М.А. (Қарағанды, Қазақстан)	
СУРЕТКЕРДІҢ ОБРАЗ ЖАСАУ ШЕБЕРЛІГІ	88

SECTION: MEDICAL SCIENCE

УДК 617.3

Bugaevsky K.A.
retired Associate Professor
(New Kakhovka, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-8447-1541

**JOINTS OF THE HUMAN BODY, THEIR INFLAMMATIONS OF VARIOUS ETIOLOGY
IN THE IMAGE OF VARIOUS COLLECTION MEDIA**

Annotation. *In this research article, its author presents the results and analysis of the study conducted by him, directly related to the degree and volume of representation of joint inflammations of different etiology, as well as images of different types of human joints, in different types of collecting: in philately - on postage stamps, art stamped envelopes and first day covers, postage blocks; in phaleristics - on thematic badges, signs, pendants and brooches; in numismatics - on table medals and coins of different countries of the world and different years of their issue. In total, in this research article, its author presents 219 screenshot copies of various collectible materials. Of them: 62 screenshot copies of different types of philatelic collectible materials, including: postage stamps - 40 copies of their screenshot copies; First day covers and artistic stamped envelopes - 19 copies of their screenshot copies, 3 screenshot copies of special cancellation postmarks; philocarty - 23 copies; phaleristics - 98 copies of screenshot copies of thematic badges, brooches and pendants - 5; numismatics - 9 copies of screenshot copies.*

Keywords: *arthritis, joint/joints, philately, phaleristics, philocarty, numismatics, screenshot copies.*

**СУГЛОБИ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА, ЇХ ЗАПАЛЕННЯ РІЗНОЇ ЕТІОЛОГІЇ У ВІДОБРАЖЕНІ РІЗНИХ
ЗАСОБІВ КОЛЕКЦІЮВАННЯ**

Анотація. *У цій дослідницькій статті, її автор представляє результати та аналіз проведеного ним дослідження, безпосередньо пов'язаного зі ступенем та обсягом представленості запалень суглобів різної етіології, а також зображень різних типів суглобів людини, у різних видах колекціонування: у філателії - на поштових марках, художніх штемпельованих конвертах та конвертах першого дня, поштових блоках; у фалеристиці - на тематичних значках, знаках, підвісках та брошках; у нумізматиці - на настільних медалях та монетах різних країн світу та різних років їх випуску. Загалом у цій дослідницькій статті її автор представляє 219 скріншотів різних колекційних матеріалів. З них: 62 скріншот-копії різних видів філателістичних колекційних матеріалів, зокрема: поштові марки - 40 їх скріншотів; конверти першого дня та художні штемпельовані конверти - 19 їх скріншотів, 3 скріншот-копії штемпелів спеціального*

погашення; філокартія - 23 копії; фалеристика – 98 скріншотів тематичних значків, брошок та підвісок – 5; нумізматики – 9 скріншот-копій.

Ключові слова: артрити, суглоб/суглоби, філателія, фалеристика, філокартія, нумізматики, копії скріншотів.

Aim of the article

The purpose of writing this research article is the desire of its author to present the obtained results and analysis of the research conducted by him, thematically related to the degree and volume of representation of various human joints and their inflammations of various etiologies, in various types of collecting - philately, phaleristics, philocarty and numismatics, in all their diversity.

Hypothesis of the article

During the period of preparation for the search on the Internet for collectible, thematic, philatelic, phaleristic and numismatic materials, in all their diversity, materials dedicated to various joints of the human body and their inflammations of various genesis (rheumatic, psoriatic, rheumatoid arthritis), the author of the article put forward a working hypothesis that in philatelic, philocartic, phaleristic and numismatic materials from different countries of the world and different years of their release, there is a fairly large number of them, thematically devoted to this issue.

Introduction

According to the author of the conducted research and the research article written based on its results, any research related to the reflection of medicine and its any directions and in particular the anatomy of the human body and, in particular, the issue of arthritis of various etiologies, their pathogenesis, diagnostics and clinics, especially in the reflection of a number of collecting tools, such as, in particular, philately, philocarty, phaleristics, numismatics, is always relevant and in demand. At the beginning of this research article, I would like to define specific medical terms, with the aim of better understanding by the esteemed readers of the concepts and special medical terminology set forth by the author.

Joint/Joints (Latin: articulatio) are: movable connections of the bones of the skeleton, separated by a gap, covered by a synovial membrane and an articular bag. An intermittent, cavity connection that allows the articulating bones to move relative to each other with the help of muscles. Joints are located in the skeleton where clearly defined movements occur: flexion (Latin: flexio) and extension (Latin: extensio), abduction (Latin: abductio) and adduction (Latin: adductio), pronation (Latin: pronatio) and supination (Latin: supinatio), rotation (Latin: circumductio). As an integral organ, a joint plays an important role in the implementation of supporting and motor functions. All joints are divided into simple, formed by two articular surfaces, and complex, consisting of several simple ones. Each joint has articular surfaces, most often covered with hyaline cartilage, a joint capsule and a joint cavity containing a small amount of synovial fluid. The knee joint cavity contains menisci - these cartilaginous formations increase the congruence of the articular surfaces and are additional shock absorbers that soften the effect of shocks [1, 2].

The main elements of a joint are: articular surfaces covered with cartilage; joint cavity; joint capsule; synovial membrane; synovial fluid. A joint is a unique anatomical structure that

provides mobility and flexibility to the human body. It is a movable connection of two or more bones surrounded by special tissues and structures that provide stability, cushioning, and nutrition to the cartilage tissue. Joints play a key role in the musculoskeletal system, allowing a person to perform a wide range of movements, from basic to complex motor tasks. Each joint has its own anatomical shape, degree of mobility, and functional significance. For example, the ball-and-socket hip joint can withstand enormous loads when walking, while the small joints of the hand provide precise coordination and grips. The existence of more than 180 joints in the body makes any form of physical activity and adaptation to changing conditions possible [1, 2]. The following types of joints are distinguished according to anatomy and physiology: Joints differ in structure, degree of mobility, shape of articular surfaces and functions performed.

Arthritis/arthritis is a collective term for joint diseases of inflammatory etiology. It can be the main disease or a manifestation of another disease. It occurs in acute and chronic forms with damage to one or more joints. Causes include infections, metabolic disorders, injuries, etc. [3-5].

The main classification of joints includes:

- Synovial (true) joints are the most mobile, have synovial fluid, capsule, cartilage.

Examples: knee, shoulder.

- Fibrous joints are practically immobile. Example: cranial sutures.
- Symphyses (cartilaginous joints) are limitedly mobile, there is cartilage between the bones. Example: pubic symphysis.

According to the number of bones connected, joints are:

- Simple - connect two bones (e.g. humerus);
- Complex - connect more than two bones (e.g. ulna, consisting of three bones);
- Complex - include an intra-articular disc or meniscus (e.g. knee joint);
- Combined - paired joints that work together (e.g. temporomandibular joint).

Classification of joints by shape

The shape of the articular surfaces largely determines the nature and scope of possible movements. Depending on this, the following types are distinguished:

- Ball-and-socket joint – (shoulder, hip) allows movement in all directions, including rotation.
- Block-shaped joint – (interphalangeal) allows movement in only one plane – flexion and extension.
- Ellipsoid – (wrist) provides movement in two planes.
- Saddle-shaped – (carpometacarpal of the thumb) combines freedom of movement and stability.
- Cylindrical – (radio-ulnar proximal) allows rotation around the axis.
- Flat joint – (intervertebral facets) with limited mobility.

This anatomical classification helps doctors, trainers and rehabilitation specialists to accurately assess the motor function of a specific joint and competently plan the load or recovery [3-5].

Arthritis (from Latin arthritis "ache in the joints" from ἄρθρον "joint") is a collective term for diseases (lesions) of the joints of inflammatory etiology. It can be the main disease (for example, spondylitis) or a manifestation of another disease (for example, rheumatism). It

occurs in acute and chronic forms (arthrosis) with damage to one or more (polyarthritis) joints. Among the causes are infections (tuberculosis, brucellosis), metabolic disorders (for example, gout), injuries, etc. Arthritis is a collective term for a group of various inflammatory diseases of the joints, affecting their synovial membrane, capsule (joint bag) and articular cartilage. The capsule surrounds the joint cavity and ensures its tightness. The synovial membrane is the inner layer of the joint capsule and covers all intra-articular structures except the articular surfaces of the bones (they are covered with cartilage). The synovial membrane contains a large number of nerve fibers and vessels that are responsible for the nutrition of the articular cartilage. Articular cartilage ensures the sliding of the articular surfaces during movement, reduces the load when exposed to mechanical factors (shock-absorbing function). More than 100 different forms of joint diseases or pathological processes have been described, in which arthritis is a frequent, and sometimes leading, manifestation [3-5].

In the presented research article, its author, as illustrative material, will present selections of a number of collection materials: philately (postage stamps, first day covers and artistic stamped envelopes, postal blocks and special cancellation stamps); philocart - postal and artistic, anatomical educational cards; phaleristics - thematic anatomical, medical badges/signs and brooches; numismatics - thematic and anatomical coins and table medals.

Method and materials of the study

In the process of writing this research article, its author used such a method as literary-critical analysis of available data on the issue being studied. Also, a thematic search was conducted on the Internet for available data directly related to the representation on various sites and Internet pages of collection, philatelic, philocartical, phaleristic and numismatic materials related directly to the joints of the human body and their inflammation (arthritis) of various origins. After finding the necessary collection materials, they are selected and sorted into groups depending on the subject and its focus. When they are placed in the text of the article as thematic illustrations, they are all converted, with the help of a special computer program, into screenshot copies of the corresponding thematic materials, which are placed in the text and accompanied by appropriate, short comments. Each of the received screenshot copies is provided with a corresponding link, indicating the Internet address of their borrowing on the Internet, in order to comply with the copyright of their owner on the Internet.

Results of the study and discussion

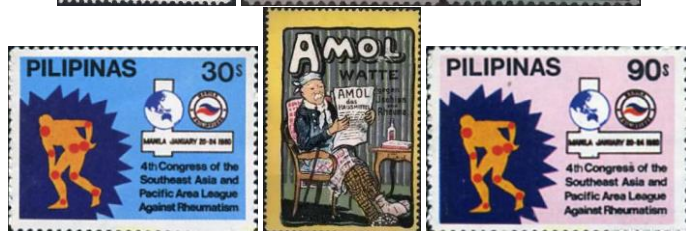
I would like to begin the presentation of thematic materials found on the Internet with various philatelic materials dedicated to the anatomical structure of various joints and joint groups of the human body [6-8]. Many of these philatelic materials bear on their obverse/front side, plot drawings with anatomical images of a wide variety of joints [6-8]. In total, this section of the article presents 9 various philatelic materials.

Figure 1. A selection of philatelic materials from different countries of the world, dedicated to different groups of human joints

Figure 2 shows another small philatelic collection – 40 screenshot copies of postage stamps, 19 first day covers and artistic stamped envelopes, and 3 special cancellation postmarks, thematically dedicated to rheumatic joint diseases and rheumatoid arthritis [9-20].

The image displays three Philippine postage stamps and a circular postmark. The top left stamp is 90¢, the top right is 30¢, and the bottom is a circular postmark dated 20 JAN 1980.

90¢ Stamp: Features a stylized figure in a dynamic pose, possibly a dancer or athlete, against a dark background. The text "PILIPINAS" is at the top left, "90¢" at the top right, and "4th Congress of the Southeast Asian and Pacific Area League Against Rheumatism" at the bottom.

30¢ Stamp: Features a stylized figure in a dynamic pose, possibly a dancer or athlete, against a dark background. The text "PILIPINAS" is at the top left, "30¢" at the top right, and "4th Congress of the Southeast Asian and Pacific Area League Against Rheumatism" at the bottom.

Postmark: A circular postmark with the text "MANILA" at the top, "20 JAN 1980" in the center, and "DEPT. OF POSTS AND TELECOMS" at the bottom.

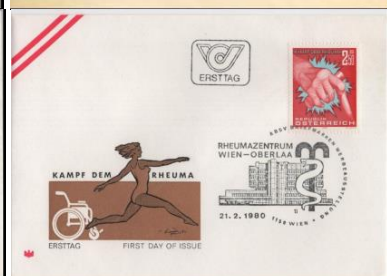
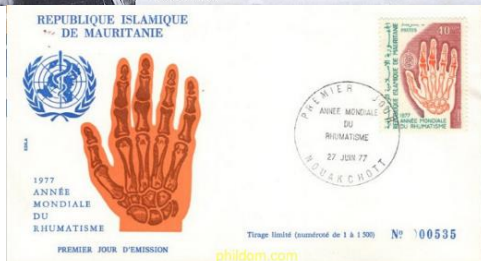

Figure 2. Philatelic collection dedicated to rheumatoid arthritis

Further, in Figure 3, a small, thematic, phaleristic selection of thematic medical badges is presented – a total of 76 screenshot copies, with an image on their front side of the anatomical structure of a number of joints: shoulder, knee, ankle, and bones and small joints and articular formations of the hand and foot [21-32].

Figure 3. A selection of thematic badges dedicated to different types of arthritis

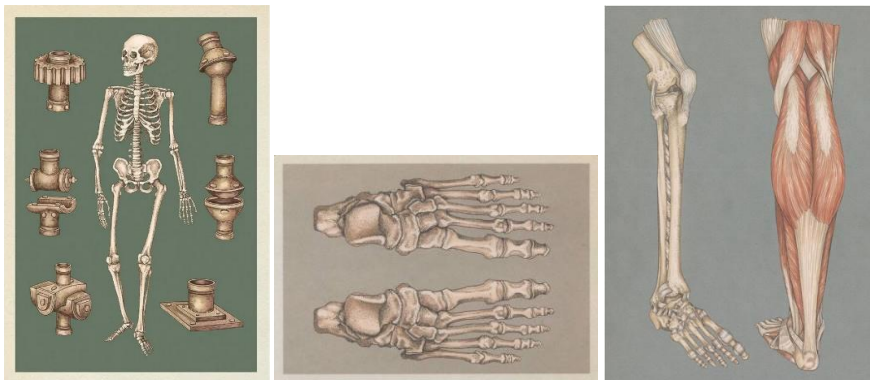
The numismatics section is represented by a silver coin of the Czech Republic, and a number of commemorative bronze medals (obverse and reverse) of different countries of the world and years of their issue, thematically dedicated to the image on their front side, inflammation of different human joints, and thematically related to arthritis, is presented in Figure 4 [37-41]. A total of 9 screenshot copies of numismatic materials are presented.

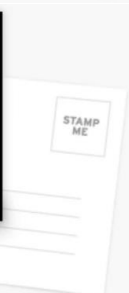
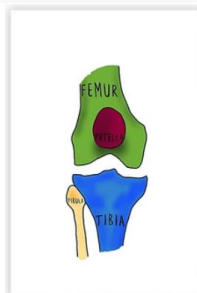
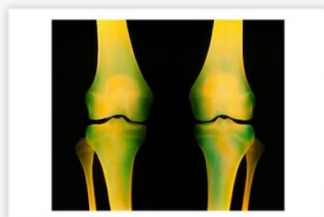
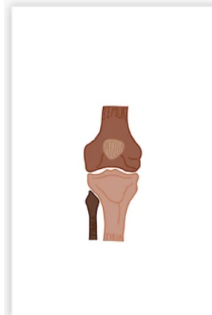

Figure 4. Numismatic collection dedicated to arthritis

Figure 5 shows a small philocartical selection of thematic postcards and medical-anatomical cards, thematically dedicated to different types of human joints, primarily the upper and lower extremities. In total, there are 12 copies of screenshot copies [42].

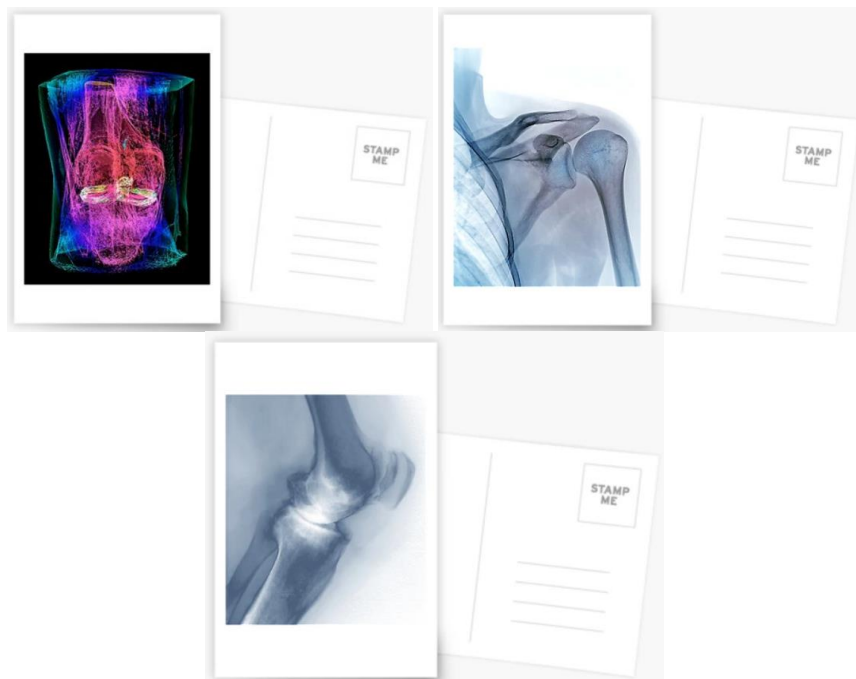

Figure 5. Philcartic selection dedicated to a number of human joints and osteoarthritis phenomena

This concludes another research article by the author, which is devoted to both the most diverse joints of the human body and their inflammations - arthritis of the most diverse etiology. The author is preparing a number of new research articles on medical topics, also, in the reflection of a number of collecting tools.

Conclusions

1. The author of this article has quite fully, interestingly and fascinatingly revealed a rather difficult topic for research, concerning the issue of representation, in a number of collecting tools, such as philately, philocarty, phaleristics and numismatics, of both human joints and their inflammation - arthritis of various genesis.

2. The screenshots of postage stamps and envelopes provided by the author as illustrations, brightly and appropriately complemented the text of the article and decorated this research work.

3. Such auxiliary scientific and historical sciences as philately, phaleristics, numismatics and philocarty, as well as a number of other methods and means of collecting, are quite capable of brightly, creatively, unconventionally, and, in sufficiently complete volume, presenting very interesting information, both for interested readers, and for those people who are seriously keen on various areas of collecting, and enriching their knowledge on the issue under study.

4. In total, in this research article, its author presents 219 screenshot copies of various collectible materials. Of them: 62 screenshot copies of different types of philatelic collectible materials, including: postage stamps - 40 copies of their screenshot copies; first day covers and art stamped envelopes - 19 copies of their screenshot copies, 3 screenshot copies of special cancellation postmarks; philocart - 23 copies; phaleristics - 98 copies of screenshot copies of thematic badges, brooches and pendants - 5; numismatics - 9 copies of screenshot copies.

REFERENCES

1. The structure of human joints and their functions - anatomy and...osteogram.by <https://osteogram.by> › Blog
2. All about joints - types, diseases, stages | theraflex.com.ua <https://www.theraflex.com.ua> › sug
3. Arthritis - treatment and symptoms of the disease, causes...Invitro <https://www.invitro.ru> › library › bolezni
4. Arthritis of the joints - causes, signs, symptoms... medscannet.ru <https://medscannet.ru> › Diseases
5. Arthritis - causes, symptoms, diagnosis and treatment Gemotest <https://gemotest.ru> › ... › Handbook › Diseases
6. I'm Here Femoral Support Badge Reel, Ortho Nurse Badge Reel, Orthopedic Badge Reel,
7. Stamp: Rheumatic shoulder (Maldives 1977) – TouchStamps
8. Housewife Stamps | Collaged stamp sheet (detail) from the 9... | Kollage Kid | Flickr
9. THAILAND 1984 - Asia-Pacific Broadcasting Union, Map, 1 Value Stamp, MNH, S.G. 1174 -
10. KUWAIT 1977 World Rheumatism Year "Diseased Knee" SG 726/729 Complete Set, Fresh Never
11. International Year of fighting Rheumatism -FDC(I)
12. 1977, First Day Cover of World Rheumatism Year
13. Stamps: GREECE 1977 - INTERNATIONAL RHEUMATISM YEAR
14. Stamp: World Rheumatism Year (Kuwait 1977) – TouchStamps [PDF] Radiology on postage stamps. Part 3.
15. 1977 Kuwait Rheumatism Day NHM Set
16. Switzerland Medical Stamps 2018 MNH Swiss Rheumatism League Rheumaliga 1v Set | Europe -
17. Lutte contre le rhumatisme Catalogue de timbres - LastDodo
18. 1980 Fight against Rheumatism, rheumatic arm, Austria, Mi.1632, MNH | eBay
19. 1983 FDC X European Congress of Rheumatology N°5337
20. Les bureaux de poste et Poste Suisse - service public et accessibilit ; - WHEELCHAIR.C
21. Butterfly Charm for Rheumatoid Arthritis Awareness: Purple and Navy Blue - Etsy
22. Rheumatoid Arthritis Awareness, rheumatoid arthritis blue purple ribbon Pin
23. I Am Rheumatoid Arthritis Warrior, I Know All These Things and I Am Surviving Them Pin
24. Rheumatoid Arthritis Badges & Pins | Zazzle UK
25. Arthritis Awareness Ribbons Badges & Pins | Zazzle UK

26. CENWA Blue & Purple Awareness Ribbon Jewelry RA Warriors Gift Rheumatoid Arthritis Awareness
27. Butterfly Pin for Rheumatoid Arthritis Awareness – Grace & Able
28. Arthritis Awareness Month Pins Round Button Brooches Clothes Pin Badge Holder Chest
29. Arthritis Awareness Ribbons Badges & Pins | Zazzle UK
30. Arthritis Pin - Etsy UK
31. MONOGRAM-ARC ARTHRITIS & Rheumatism Council.Enamel Lapel Badge
32. Adhd Awareness Pin Autism Awareness Ribbon Pin Badge - Now Larger Pin Cure
33. The British Rheumatism & Arthritis Association - enamel ba... | Flickr
34. MONOGRAM-ARC ARTHRITIS & Rheumatism Council.Enamel Lapel Badge
35. Rheumatoid Arthritis Medical Alert Card, Rheumatoid Arthritis Warrior, RA Awareness
36. Healing Saint - St Alphonsus Liguori Medal – Lumen Mundi
37. Medal - Arthritis Society Vancouver, British Columbia
38. Medal - Arthritis Society (Vancouver, British Columbia) - Canada – Numista
39. Arthritis Research Is Paying Off 1982 Arthritis Society Medal Token Coin | eBay
40. Artamide Anti-Arthritic, Rheumatic Ascorbic Acid Advertising BU Brass Medal | eBay
41. MED7847 - International Congress Medal Of Rheumatology Paris 1981
42. Anatomy of human knee joint. Postcard
43. Knee Anatomy Art | Artistic Anatomy Knee Joint | Medicine & Surgery Postcard
44. Knee joint, 3D MRI scan (C047/1771) Postcard
45. Knee menisci and ligaments, 3D M Postcard
46. Osteoarthritis of the knee, X-ray (C046/8592) Postcard

SECTION: PEDAGOGY

Kambarbek Nurlybek
Student

Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov
(Aktau, Kazakhstan)

GAMIFICATION AS A MEANS OF TEACHING ENGLISH VOCABULARY TO PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. *This research topic aims to explore the integration of gamification and virtual reality (VR) into the foreign language educational process. The main goal of the study is to identify the impact of gamification and virtual reality on the level of involvement, motivation and language competence of students. We plan to look at how the use of these technologies can effectively overcome the challenges associated with the foreign language learning process and create more interesting and effective learning. The gamification and virtual reality approach can offer innovative methods to enhance learning by engaging students and stimulating their language development.*

Keywords: Gamification, Virtual Reality, Foreign Language Education, Engagement, Motivation, Language Proficiency, Educational Technology, Interactive Learning, Language Acquisition, Innovative Teaching Methods.

Камбарбек Нурлыбек Муратбеулы
студент

Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова
(Актау, Казахстан)

ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОЙ ЛЕКСИКЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. Данная тема исследования направлена на изучение интеграции геймификации и виртуальной реальности (VR) в процесс обучения иностранным языкам. Основная цель исследования – выявить влияние геймификации и виртуальной реальности на уровень вовлеченности, мотивации и языковой компетенции студентов. Мы планируем изучить, как использование этих технологий может эффективно преодолеть трудности, связанные с процессом обучения иностранным языкам, и сделать обучение более интересным и эффективным. Геймификация и виртуальная реальность предлагают инновационные методы улучшения обучения, вовлекая студентов и стимулируя их языковое развитие.

Ключевые слова: Геймификация, виртуальная реальность, обучение иностранным языкам, вовлеченность, мотивация, владение языком, образовательные

технологии, интерактивное обучение, освоение языка, инновационные методы обучения.

In modern education, gamification and virtual reality (VR) are highlighted as key factors that promote effective learning and attract student attention. Gamification, which uses elements of games in educational processes, stimulates learning activity, increases the level of motivation and improves student engagement. Strategies such as rewards, difficulty levels, and competitive elements make learning a fun adventure. Virtual reality intervention adds a new level of interactivity to learning. Students can immerse themselves in virtual scenarios that simulate real-life situations, allowing them to apply knowledge in practice. This aspect enriches learning by providing students with experiences that are difficult to achieve in a traditional learning environment.

Formulation of research objectives: The purpose of our research is to understand the effectiveness of integrating gamification and virtual reality into the process of teaching foreign languages. In the modern educational landscape, gamification is becoming an essential tool for increasing efficiency and motivation in the process of teaching foreign languages.

Let's look at the facts and statistics that highlight the importance of this approach:

Increased motivation: More than 80% of students who use gamification in language learning rate their level of motivation highly (Research: "The Effectiveness of Gamification in Language Learning," 2021). 95% of teachers note the positive impact of gamification on student engagement.

Improving Engagement: Students who use gamification in their learning experience have a 25% higher level of engagement than those who use traditional learning methods.

Individualization of training: 90% of students believe that gamification helps tailor the level of difficulty to their individual needs. Integrating gamification increases the effectiveness of personalized learning by 30%.

Development of communication skills: 75% of students participating in gamified educational programs note an improvement in their communication skills in a foreign language. Game elements contribute to the development of teamwork skills, which increases students' communication abilities by 15%.

The synergy between gamification and virtual reality in the context of language learning offers significant promise for enhancing the educational process. Supported by statistics and evidence, this integration goes beyond conventional teaching methods and creates a unique learning environment that stimulates learning activity and improves learning outcomes. Modern research suggests that combining gamification and virtual reality improves student engagement by 35% compared to traditional teaching methods. In addition, more than 90% of students studying in such environments note that this approach significantly increases their motivation to learn the language. Virtual reality adds a new level of realism to the educational process, providing students with the opportunity to interact with the language environment, emulating everyday situations. Statistics show that the use of virtual reality in language teaching improves language competence by 25%.

The synergy of these two technologies not only expands learning opportunities, but also creates conditions for more effective development of language skills. Based on the

research conducted, we can confidently say that this combination is not only exciting, but also leads to real results in the context of modern language education.

In conclusion, the synergy between gamification and virtual reality represents an integral element of modern educational practices. It not only enriches students' learning experience, but also creates innovative, personalized learning that challenges traditional teaching methods and brings new horizons to the field of language education.

REFERENCES

1. Smith, J. A. (2022). Integration of Gamification and Virtual Reality in Foreign Language Education: Enhancing Engagement, Motivation, and Proficiency (Doctoral dissertation). ABC University, City, State.
2. Jones, M. B. (2019). The Impact of Educational Games on Language Learning (Master's thesis). XYZ College, City, State.
3. Doe, A. C. (2018). Innovative Teaching Methods for Language Acquisition: A Comparative Study (Book). Publisher XYZ.
4. Anil, B. (2016). Top-up students second langue talk time through Vlogs. Indonesian Journal of EFL and Linguistics, 1(2), 129-143. doi: <http://dx.doi.org/10.21462/ijefll.v1i2.9>
5. Unsworth, S. (2005). Child L2, adult L2, child L1: Differences and similarities. A study on the acquisition of direct object scrambling in Dutch. Ph.D. Dissertation, Utrecht University.

Khamzina Z.B.
senior teacher,
Zhalelova G.M.
senior teacher

NPJSC "S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University"
(Astana, Kazakhstan)

METHODOLOGY OF PROFESSIONALLY ORIENTED TEACHING OF ENGLISH TO STUDENTS OF A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

Abstract. *The article is devoted to the problem of professionally oriented teaching of a foreign language to students of a non-linguistic university. The relevance of this topic is due to the fact that now modern society requires competitive specialists who are able to communicate at a high professional level, in a foreign language in their specialty. This article focuses on the principles of profile-oriented teaching of a foreign language, shows methodological techniques aimed at the implementation of these learning principles.*

Keywords. *Education, vocational education, foreign language, communicative competence, innovative technologies, non-linguistic university.*

Хамзина Зауре Болатовна, Жалелова Гульжан Мухамбегиевна
НАО "Казахский агротехнический исследовательский университет"
(Астана, Казахстан)

МЕТОДИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВОГО ВУЗА

Аннотация. *Статья посвящена проблеме профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов неязыкового вуза. Актуальность этой темы обусловлена тем, что сейчас современное общество требует конкурентоспособных специалистов, которые способны общаться на высоком профессиональном уровне, на иностранном языке по своей специальности. В данной статье сделан акцент на принципы профильно-ориентированного обучения иностранному языку, показаны методические приемы, направленные на реализацию данных принципов обучения.*

Ключевые слова: *Образование, профессионально-ориентированное обучение, иностранный язык, коммуникативная компетенция, инновационные технологии, неязыковой вуз.*

During the globalization and integration processes currently underway in the world, modern society has developed a need for competitive specialists who are prepared to communicate in a professional foreign language relevant to their specialty. Knowledge of a foreign language now enhances a specialist's professional competence. Therefore, the question of how to teach a professionally oriented foreign language is quite relevant today. Modern foreign language teaching methods, not only in schools but also in higher education, now place

a primary emphasis on developing communicative competence. Communicative competence can be defined as "a specialist's ability to communicate in the process of performing various legal actions and solving problems based on specifically developed knowledge and skills". The goal of any professional education is for future specialists to achieve a high level of professional competence. However, for this goal to be achieved and realized, appropriate, competent, and clear training at a university is naturally necessary.

Today, there is a need to take a fresh look at the learning process in general and foreign language teaching in particular. The recognition that proficiency in a foreign language is becoming a key to professional success for modern professionals reinforces the importance of the linguistic component of higher education at non-linguistic universities. It is clear that the traditional view of language instruction at non-linguistic universities as an integral part of the educational paradigm of higher education is completely outdated. As the practice of teaching foreign languages at non-linguistic universities demonstrates, the level of oral professional communication proficiency in a foreign language by future specialists in the field of professional communication is inadequate, failing to prepare students for active interaction with the professional foreign-language environment. Graduates can read literature in their field and reproduce memorized topics, but they struggle to freely express their thoughts in a foreign language and participate in professional communication in a foreign language.

The results of observations, interviews, and questionnaires indicate that the main problems students face include: an inability to always adequately utilize communicative and functional vocabulary, select the appropriate communication style for the communicative task, and formulate their statements accordingly. They also lack confidence in the choice of linguistic means and the correct formulation of their statements. However, in modern society, it is important for today's university graduates to be professionally successful and mobile, able to build their own careers, work in a highly competitive domestic and global market, and actively contribute to the successful development of society as a whole. Currently, 70% of all vacancies in the domestic labor market require knowledge of a foreign language for establishing professional contacts abroad. Moreover, traditional language proficiency—reading with a dictionary—is no longer relevant. A modern professional must be able not only to communicate with foreign partners but also to utilize international professional and cultural experience in their work. According to sociologists' research, the most sought-after skills in the modern world are the ability to develop creatively and self-development, as well as the ability to make creative decisions in dialogue. This becomes possible only with a sufficiently high level of practical language proficiency. A foreign language is becoming a universal tool for professional and work life, so when teaching a foreign language at a non-linguistic university, the issue of developing and shaping students' professional competence is becoming increasingly important. A specialist's high level of professional competence is achieved through the professional skills acquired during their university studies. Foreign language skills are successfully implemented as part of communicative competence only if they correspond to the professional skills defined by the qualification characteristics of specialists in this field, as established by the State Educational Standard for Higher Professional Education. Therefore, professionally communicatively focused foreign language training, which involves teaching students professionally oriented foreign language communication, is appropriate and methodologically

justified. In this regard, a professionally oriented approach to foreign language teaching at a non-linguistic university is particularly relevant. This approach involves developing students' ability to communicate in foreign languages in specific professional, business, and scientific fields and situations, taking into account the specifics of professional thinking. Professionally oriented foreign language teaching is currently recognized as a priority area in the modernization of education. Professionally oriented teaching is understood as instruction based on students' foreign language learning needs, dictated by the specifics of their future profession or specialty. It involves combining the acquisition of a professionally oriented foreign language with the development of students' personal qualities, knowledge of the culture of the country of the language being studied, and the acquisition of specialized skills based on professional and linguistic knowledge.

Professionally oriented foreign language teaching at a non-linguistic university includes such components as the study of a foreign language as a means of mastering a specialty and as a means of professional communication. When discussing teaching professional communication in a language, it is first necessary to determine what is the social demand for foreign language learning today. While previously the nature of foreign language teaching was determined by the nature of economic, political, and international ties, today, through interethnic scientific, technical, and cultural cooperation, efforts are being coordinated in the field of developing technologies, various problems are being jointly addressed, and uniform standards and requirements are being established, including standards and requirements for foreign language proficiency. Considering a foreign language as a means of shaping the professional orientation of a future specialist, it is important that when teaching professionally oriented language material, a two-way connection is established between the student's desire to acquire specialized knowledge and the success of language acquisition. A foreign language is an effective means of professional and social orientation in a non-linguistic university. To realize this potential, the following conditions must be met: - a clear formulation of the goals of foreign language speech activity; - a social and professional focus of this activity; - student satisfaction in solving specific problems; - developing students' ability to creatively approach solving specific problems; - a favorable psychological climate in the educational team. The process of teaching professionally oriented communication with the aim of developing and forming professional competence will be more effective if the following conditions are met: - if we build this process on a personal-activity approach; - if the selection of the teaching content for professionally oriented foreign language communication is carried out on a situational and thematic basis; - if authentic materials selected taking into account linguistic, methodological, and cultural parameters and principles of teaching professionally oriented foreign language communication are used as a teaching tool; - if the teaching is carried out on the basis of a specially developed methodology that involves the use of a set of exercises and techniques aimed at developing and forming professional competence in students of a non-linguistic university when teaching professionally oriented foreign language communication to this category of students. The greatest difficulty in teaching oral foreign language professional communication in the absence of a natural professional language environment is teaching speech behavior adequate to typical situations of future professional communication.

In this regard, the educational process should take into account typical situations characteristic of professional communication, which would create a motivated need for foreign language communication and would bring the educational process as close as possible to natural professional communication. Therefore, one of the main ways to solve the identified problem and, at the same time, one of the conditions for effective teaching of oral foreign language professional communication is the use of educational speech situations and role-playing games in the classroom, which help to create an imitation of a professional foreign language environment, increase students' motivation for foreign language communication and develop their awareness of the need to use appropriate speech patterns and speech behavior tactics. Teaching should be based on the following principles: - step-by-step (this principle prepares students to construct a foreign language utterance with an outlet for communication first in an educational speech situation and then in a role-playing game); - an active and action-oriented nature of learning, communicativeness, situational-thematic organization of the educational process; - professional focus of training, interdisciplinary coordination, motivation, intercultural interaction; - taking into account the individual psychological characteristics of students. By adhering to the above principles, students will be able to demonstrate the following skills: select and use adequate speech patterns according to a given situation, conduct a dialogue on professional topics, working in pairs and groups, logically and coherently constructing their statements, listen to and hear their communication partner, understand their communicative task and achieve the communicative goal during communication. The level of students' foreign language proficiency in the framework of professionally oriented training should be determined by the following criteria: - proficiency in professional language knowledge (proficiency in grammatical structures; lexical units of professional orientation); - readiness for professional speech interaction (proficiency in all types of speech activity based on professionally oriented vocabulary; ability to realize one's needs in foreign language professional communication using various language means). - readiness for creative professional activity (motivation, cognitive and creative activity of students).

Conclusion

To summarize the above, it is necessary to reiterate that professionally oriented foreign language teaching at a non-linguistic university requires a new approach to content selection. It should be oriented toward the latest advances in a particular area of human activity, promptly reflect scientific advances in areas directly relevant to students' professional interests, and provide them with opportunities for professional growth. Therefore, it is appropriate to consider the content of foreign language teaching at a non-linguistic university as the sum total of what students must learn during the learning process so that the quality and level of their foreign language proficiency correspond to their needs and goals, as well as the goals and objectives of a given level of instruction. Content selection is intended to promote the comprehensive and holistic development of the student's personality, preparing them for future professional activity.

REFERENCES

1. Alontseva, N.V., "Teaching Students Academic and Professional Communication in English," PFUR University Bulletin. Series: Education Issues: Languages and Specialties. 2007. No. 1. Pp. 64-67.
2. Ereemeeva G.R., Baranova A.R., Mefodieva M.A. Professionally Oriented Teaching English to Students of Non-Linguistic Specialties // Kazan Pedagogical Journal. 2016. Vol. 2. No. 2. Pp. 339-342.
3. Zagornaya L.P., Ivanov A.N. An Integrative Approach to Developing a Legal Specialist // Forming a Specialist's Personality in the Context of the Modern Educational Space. Nizhny Novgorod, 2009. Vol. 1. Pp. 157-162.
4. Kuznetsova S.V., Gramma D.V. Some Issues of Teaching Professionally Oriented English // Innovative Science. 2015. No. 12. Pp. 229-230.
5. Obrastsov P.I. Professionally Oriented Foreign Language Teaching in Non-Language Faculties of Universities. Orel, 2005. 114 p.
6. Roshchina E.V. Functions of a Foreign Language as a Subject in the University Education System // Foreign Languages in Non-Special Faculties. Leningrad, 1978. pp. 3-6.
7. Solova E.N. Foreign Language Teaching Methods. Basic Lecture Course. Moscow: Prosveshchenie, 2002. 240 p.

Khamzina Z.B.
senior teacher,
Zhalelova G.M.
senior teacher

NPJSC "S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University"
(Astana, Kazakhstan)

INTERACTIVE TEACHING METHODS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Abstract. *This article presents the educational potential of interactive methods of foreign language teaching. It is found that the interactive approach is effective, stimulating thought and research, increasing productivity and promoting the improvement of students' grammar and vocabulary skills.*

Keywords: *Education, interactive learning, innovation, communicative and cultural competence, freedom of expression, interactive interaction.*

Хамзина Зауре Болатовна, Жалелова Гульжан Мухамбедиевна
НАО "Казахский агротехнический исследовательский университет"
(Астана, Казахстан)

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация. *В данной статье представлены образовательные возможности интерактивных форм обучения иностранному языку. Выявлено, что интерактивный подход является эффективным, стимулирует мыслительную активность и поисковую деятельность, повышает продуктивность, а также способствует совершенствованию грамматических и лексических навыков у обучающихся.*

Ключевые слова: *Образование, интерактивное обучение, инновационный процесс, коммуникативно-культурная компетенция, свобода самовыражения, интерактивное взаимодействие*

In modern society, everything is changing rapidly; nothing stands still. Education is no exception. One of the most important and necessary conditions for the successful development of modern education is the search for new teaching methods and forms that can facilitate more effective student performance.

Today, it has become clear that it is not the individual who needs to be managed, but the process of their development. This means that the teacher's work prioritizes methods of indirect pedagogical influence.

Dialogic methods of communication, the joint search for truth, development through the creation of educative situations, and diverse creative activities are coming to the forefront.

The main methodological innovations today are associated with the use of interactive teaching methods.

The concept of "interactive learning"

Translated from English, "inter" means mutual, and "act" means to act—that is, to act together as equals, mutually necessary. Interactive means engaged in action, interacting, in a state of conversation or dialogue with someone or something.

Interactive learning is dialogic learning.

Interaction is referred to as a technology, a method, and a form. But more often, interactive learning is a special form of organizing cognitive activity that implements a traditional typology of methods. The leading role is given to developmental, exploratory, and research-based learning activities. The student is not a consumer of knowledge, but a seeker; they feel their intellectual worth and importance. Interactive lessons are structured so that each student is involved in the learning process, having the opportunity to think, understand, create, and analyze. Joint activities presuppose the contribution of each student, the exchange of ideas, knowledge, information, and methods of action: from interaction—through interaction—to mutual enrichment. Interactive forms in the classroom are aimed at stimulating learning and cognitive motivation, developing independence and activity; fostering analytical and critical thinking; developing communication skills; and promoting student self-development.

Interactive methods of teaching English are considered innovative. Based on the research of A. L. Andreev, we define an innovative process as "a purposeful, motivated process aimed at creating, mastering, and using modern ideas that are relevant and adapted to specific conditions and meet clear criteria." As mentioned above, English language teaching is a holistic system, the main goals of which are to develop and enhance students' foreign language communicative and cultural competence. The focus should be on the individual characteristics of students and their active learning. Teachers must make every effort to foster positive motivation for learning English. It should be noted that teaching interactive communication requires the use of real-life teaching materials in English classes, which, when properly organized, promote natural communication in the target language. To create situations for interactive interaction, it is essential to avoid limiting the work to tasks that require students to imagine themselves in a particular situation. Instead, tasks whose very formulation calls for interactive interaction are more appropriate.

N. A. Suvorova proposes her own classification of interactive teaching methods based on communicative functions. This classification divides all methods into three groups:

- 1) discussion-based (dialogue, group discussion, analysis of real-life situations);
- 2) game-based (didactic games, business games, role-playing games, organizational and activity-based methods);
- 3) psychological group of interactive methods (sensitivity and communicative training, empathy).

Basic Rules for Organizing Interactive Learning

Rule One: All participants should be involved in the work to some extent. For this purpose, it is useful to use technologies that allow all participants to participate in the discussion.

Rule Two: It is necessary to ensure the psychological preparation of the participants. This means that not everyone who comes to the lesson is psychologically prepared for direct

involvement in certain forms of work. In this regard, warm-ups, constant encouragement for active participation, and opportunities for self-realization are helpful.

Rule three. Interactive learning should not involve large numbers of participants. The number of participants and the quality of learning can be directly related. The optimal number of participants is 25. Only under this condition is productive work in small groups possible.

Rule four. Preparing the work space. The space should be prepared so that participants can easily change seats to work in larger and smaller groups.

Physical comfort must be ensured for the participants.

Rule five. Clearly establish procedures and regulations. This should be agreed upon at the very beginning, and efforts should be made to adhere to them. For example: all participants will be tolerant of all points of view, respect everyone's right to freedom of speech, and respect their dignity.

Rule six. Carefully divide the seminar participants into groups. Initially, it is best to structure it on a voluntary basis. Later, it is appropriate to use the principle of random selection.

Essential conditions for organizing interactive learning

- a trusting, or at least positive, relationship between the teacher and students;
- a democratic style;
- collaboration in communication between the teacher and students;
- reliance on the personal ("pedagogical") experience of students, incorporating vivid examples, facts, and images into the learning process;
- a variety of forms and methods of presenting information, forms of student activity, and student mobility;
- inclusion of external and internal motivation for activity, as well as mutual motivation of students.

Interactive learning methods promote high motivation, knowledge retention, creativity and imagination, communication skills, a proactive approach, team spirit, the value of individuality, freedom of expression, an emphasis on action, mutual respect, and democracy.

Main Interactive Learning Methods

Modern pedagogy is rich in interactive approaches, including the following:

- Creative assignments;
- Small group work;
- Educational games (role-playing games, simulations, business games, and educational games);
- Use of community resources (inviting a specialist, field trips);
- Social projects and other extracurricular learning methods (competitions, interviews, films, performances, exhibitions);
- Learning and reinforcing new material (interactive lectures, working with visual aids, video, and audio materials, "student as teacher," "everyone teaches everyone," mosaics (jigsaw), questioning, Socratic dialogue);
- Testing;
- warm-ups;
- feedback;
- distance learning.

- discussion of complex and controversial issues and problems;
- problem solving (decision trees, brainstorming, etc.);

Interactive learning methods used in foreign language classes.

Creative tasks are those that require students to be creative rather than simply reproduce information, as they contain a greater or lesser element of uncertainty and typically have multiple approaches. Creative tasks form the content and foundation of any interactive method. Creative tasks give meaning to learning and motivate students. The opportunity to find one's own "correct" solution, based on one's personal experience and that of a colleague, helps create a foundation for collaboration and communication among all participants in the educational process, including the teacher. Selecting a creative task is in itself a creative challenge for the teacher, as it requires finding a task that meets the following criteria:

- has no clear, monosyllabic answer or solution
- is practical and useful for students
- is relevant to students' lives
- generates student interest
- best serves the learning objectives

If students are not accustomed to creative work, then gradually introduce simple exercises and then increasingly complex tasks.

Small group work is one of the most popular strategies, as it gives all students the opportunity to participate and practice collaboration and interpersonal skills.

Role-playing is a group act out a scene with pre-assigned roles to help participants master a specific behavioral or emotional aspect of life situations.

Role-playing is conducted in small groups (3-5 participants). Participants receive an assignment on cards, assign roles, act out the situation, and present it to the entire group. The advantage of this method is that each participant can imagine themselves in the given situation, experience certain states more realistically, feel the consequences of certain actions, and make decisions.

A mini-lecture is one effective way to present theoretical material. Before the lecture, a brainstorming session related to the upcoming topic can help bring it to the attention of the participants, determine their level of awareness, and determine their attitudes toward the topic. The material is presented in language accessible to the participants. Each term must be defined. Theory is best explained using the principle "from the general to the specific." It's important to cite authoritative sources and emphasize that everything you've said isn't just your own invention, but has been researched and described by experts in the field. After your presentation, discuss any questions the participants may have.

Project development: This method allows participants to mentally step outside the classroom and formulate a plan for their actions on the topic under discussion. Most importantly, a group or individual participant has the opportunity to defend their project, demonstrate its advantages over others, and solicit the opinions of their friends.

Participants can seek advice and additional literature.

You can ask participants to collect newspaper publications, photographs, and articles related to the topic and then discuss these materials with the entire group.

Watch and discuss videos. You can use both feature films and documentaries, excerpts from them, as well as video clips.

Testing can help determine students' knowledge and attitudes toward the topic under discussion. The approach to formulating test questions should be appropriate: they should be well-written and clear.

Warm-ups to relieve psychological and physical stress. Warm-ups also contribute to the development of communication skills. They should be appropriate in content, form, and duration. For example, exercises that require focused attention should not be preceded by overly active warm-up games.

Feedback allows participants to understand their reactions to the topics discussed, identify the strengths and weaknesses of the organization and delivery of the training, and evaluate the results. Participants (in random order) are asked to comment on the exercise, information block, a specific day, or the entire training. It is important to emphasize the feelings and experiences of each participant. All statements should be heard silently, without arguments, comments, or questions. Each speaker should be thanked for what they have said.

Brainstorming, or brainstorming (the Delphi method), is a method in which any student response to a question is accepted. It is important not to evaluate the points of view expressed immediately, but to accept them all and record each participant's opinion on the board or a piece of paper. Participants should understand that they are not required to justify or explain their answers. Brainstorming is used when it is necessary to determine the level of knowledge.

Brainstorming is an effective method when it is necessary to:

- discuss controversial issues;
- stimulate hesitant learners to participate in the discussion;
- gather a large number of ideas in a short period of time;
- determine the level of knowledge or preparedness of the audience;
- work in small groups.

Group work is most effective in this situation. In this case, the teacher provides diagnostics and monitoring, organizes the learning environment, and provides support.

Training (from the English word "train" - to educate, teach, accustom) is the process of acquiring skills and abilities in a particular area through the completion of sequential tasks, activities, or games aimed at achieving the development and development of the desired skill. Training allows participants to acquire missing information, develop skills of resistance to pressure, and develop safety skills. The undeniable advantage of training is that it ensures the active involvement of all participants in the learning process.

Conclusion

The problem of teaching foreign languages at universities using an interactive approach is relevant, as its solution can improve the effectiveness of foreign language communication and enhance the quality of knowledge, skills, and abilities.

When using interactive methods, the teacher's role changes dramatically, no longer being central. They merely regulate the process and engage in its overall organization, preparing necessary assignments in advance and formulating questions or topics for group discussion, providing consultations, and monitoring the process. Participants draw on social experience—

their own and that of others—while engaging in communication with one another, jointly solving assigned tasks, overcoming conflicts, and finding common ground.

Developing foreign language communicative competence is the primary goal of teaching a foreign language. Without teaching communication and creating favorable conditions for student interaction in a foreign language, it is impossible to achieve this. This demonstrates the usefulness of interactive learning technologies, which prioritize dialogue, self-expression, creativity, and reflection.

REFERENCES:

1. Korneeva L.I. Modern interactive teaching methods: foreign experience / L.I. Korneeva // University management. - 2004. - No. 4. - P. 78-83.
2. Petrenko M.A. Theory of pedagogical interaction: Monograph / M.A. Petrenko. – Rostov n/Don: IPO PI SFU, 2009. – P. 168 p.
3. Petrenko M.A. Interactive technology for developing creative activity. Scientific support for the system of advanced training of personnel / M.A. Petrenko. – 2014. – No. 4 (21). – P. 46–56.
4. Andreev A.L. "Innovative Development Path in the Context of the Global Education Space." Moscow: MAKSPress, 2008.
5. Karpova T.A. "Learning a Foreign Language at a University in the Context of Interactive Learning".
6. Polat E.S. "New Pedagogical and Information Technologies in the Education System: A Study Guide for Students of Pedagogical Universities." Moscow: Academy Publishing Center, 2000.
7. Suvorova N.A. "Interactive Learning: New Approaches" – Moscow, 2015.

Акхожин С.А.
преподаватель-лектор,
Тaubалдиева Ж.
к.п.н., ассоциированный профессор
ЖУ им. И. Жансугурова
(Талдыкорган, Казахстан)

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Аннотация. В статье рассматривается значение профессиональных педагогических игр в процессе подготовки будущих учителей музыки. Автор отмечает, что традиционные формы обучения зачастую не обеспечивают достаточной практической подготовки студентов. Профессиональные игры, напротив, моделируют реальные педагогические ситуации, способствуют активному усвоению материала, развитию творческого мышления и навыков самостоятельного принятия решений. Приведён анализ структуры и методики проведения педагогических игр, выделены их обучающие и воспитательные функции. Делается вывод о высокой эффективности данного метода в контексте подготовки учителя музыки.

Ключевые слова: профессиональная игра, педагогическое образование, подготовка учителя музыки, моделирование ситуаций, творческое мышление, методика обучения.

Abstract. The article explores the role of professional pedagogical games in training future music teachers. The author emphasizes that traditional instructional methods often fail to provide sufficient practical preparation. In contrast, professional games simulate real-life teaching situations, promote active learning, stimulate creative thinking, and develop students' ability to make independent decisions. The structure and methodology of pedagogical games are analyzed, with attention to their educational and developmental functions. The study concludes that this method is highly effective in preparing music educators.

Keywords: professional game, teacher education, music teacher training, situation modeling, creative thinking, teaching methodology.

Профессиональная готовность учителя рассматривается по следующим уровням: интуитивный; репродуктивный; репродуктивно-творческий; творческо-репродуктивный; творческий (В.А. Сластенин).

У молодых учителей, окончивших музыкально-педагогические факультеты, преобладают два первых уровня профессиональной готовности. Основные трудности выпускников в значительной мере обусловлены недостаточной практической подготовкой и неумением работать самостоятельно. Причину этого следует видеть в том, что будущих учителей музыки к творческой работе в школе готовят преимущественно в процессе информационно-репродуктивной деятельности. Между тем, на протяжении всего периода обучения студенты должны получать не только систему знаний,

овладевать логикой и методикой педагогического воздействия, но и его «технологией», то есть научиться использовать полученные знания в решении профессиональных задач, владеть способами добывания и применения информации, необходимой для учебно-воспитательного процесса. Получение практических навыков должно быть постоянным, многосторонним, учитывать весь комплекс задач в подготовке учителя музыки.

Одним из активных методов обучения являются профессиональные игры, а их педагогически разумное применение дает обнадеживающие результаты.

Профессиональная педагогическая игра, по справедливому утверждению специалистов, является лучшим способом воспроизведения и изучения доставленной проблемы (Л.Ф. Спирина, М.Ф. Фрумкин, Г.С. Сухобская). Благодаря некоторым своим особенностям как метода она вносит в процесс подготовки учителя новое качество и обеспечивает более эффективное восприятие учебного материала.

Особенности эти таковы: в игре дается системное представление о содержании профессиональных знаний, которые в традиционно поставленном преподавании «разнесены» по разным учебным дисциплинам; игра приближает обстановку учебного процесса к реальным условиям возникновения потребности в знаниях и их практического применения; в игре моделируется целостная профессиональная деятельность со всеми ее структурными и функциональными компонентами, а это позволяет вовлечь в процесс познания всю личность обучаемого, активизировать его работу; игра дает совокупный обучающий и воспитательный эффект, поскольку представляет собой чаще всего коллективную деятельность и предполагает подчинение действий ее участников не только профессиональным, но и социально-психологическим, нравственным нормам.

Профессиональные игры могут быть коллективными или индивидуальными, контролирующими или обучающими. Однако во всех случаях они представляют собой имитацию реальной деятельности учителя в тех или иных воссозданных педагогических ситуациях, в ходе которых студенту необходимо найти правильную линию поведения, оптимальное решение проблемы, соответствующее реальным обстоятельствам школы. Такая атмосфера занятий ставит студента перед необходимостью максимально мобилизовать все свои знания, опыт, воображение, вырабатывается умение мыслить системно, продуктивно, пробуждается стремление к поиску новых идей, а это является уже шагом к творчеству.

Метод профессиональной игры позволяет использовать его на протяжении всего учебного процесса - от первого до последнего курса в процессе таких традиционных форм занятий, как лекционные, семинарские, индивидуальные занятия. Этот метод обучения органически взаимосвязан с этими формами учебной работы, поскольку для проведения игры студенты должны иметь хорошую научно-теоретическую подготовку: располагать соответствующими знаниями по основным и сопряженным предметам; иметь представление о характере и особенностях решения педагогических игровых задач. Наиболее важными структурными элементами педагогической игры являются педагогическая задача, ситуация, распределение ролей, правила игры.

Педагогическая задача определяет, чему именно должен быть обучен студент, какой практической формой деятельности он должен овладеть в результате игры.

Содержание игровых задач можно представить как последовательность определенных действий, которым нужно обучить участника игры.

Конечной целью педагогической игры может являться обучение методике практической реализации задач, возникающих в учебно-воспитательном процессе; изучение, освоение и апробация определенных педагогических решений и соответствующих им педагогических действий; умение анализировать ситуацию и выбирать оптимальный вариант действия; находить ошибку и изменять принятое решение.

Значительную сложность в организации игры представляет выбор педагогической ситуации, которая должна быть актуальной, соответствовать современным тенденциям содержания учебно-воспитательного процесса в школе. Наибольший интерес вызывают у студентов игры, точно имитирующие те ситуации, которые бывают в действительности. Если же ситуация кажется нереальной, надуманной, то интереса к ее решению не возникает.

Обязательным элементом игры является разыгрывание ролей, что способствует выработке у студентов практических навыков взаимоотношений между членами коллектива. Одна и та же ситуация может проигрываться несколько раз, чтобы дать возможность участникам побывать в разных ролях и предложить свои варианты решений.

В ходе ролевой игры участники могут попеременно выступать то активными исполнителями, то зрителями - судьями. В заключении процедуры непременно проводится групповое обсуждение адекватности предложенных решений, правдоподобности и целесообразности подходов, выбранных каждым участником.

В проведении игры необходимо соблюдение определенных правил, то есть ограничений, налагаемых на играющего. Совокупность правил, предлагаемых участнику игры, должна ориентировать его на реализацию игровых задач.

Важным требованием к педагогической игре является определение уровня ее сложности, соответствия возможностям студентов, участвующих в проводимой игре.

На примере взятых из практики случаев демонстрируется тот или иной способ решения проблемы. Однако предлагаемые участникам игры различные варианты решений игровых задач не должны превращаться в заранее заданные сведения, которые студенты пассивно воспринимают, либо выполняются случайно путем проб и ошибок, возникающих при отсутствии достаточных знаний. Избранная игровая ситуация должна быть жизненно полнокровной, с присущей ей внутренними противоречивыми моментами, носить проблемный характер, то есть воссоздавать определенное логическое затруднение, преодоление которого требует поиска новых знаний, новых способов действия, новых творческих решений.

По мере накопления специальных знаний и опыта студентам предлагается самим найти ситуационную задачу, охарактеризовать проблему и на основе анализа принять правильное решение. На важность умения самостоятельно обнаруживать проблему указывал С.Л. Рубинштейн, считая, что сформулировать вопрос - это значит уже подняться до известного понимания. А поняв задачу, а также проблему, можно найти путь ее решения.

В этом случае целесообразно использовать более сложные варианты игровых задач, в процессе рассмотрения которых участники должны преодолеть определенные трудности, предложить самостоятельный аргументированный план действий по отысканию нужных решений. Наиболее приемлемой формой учебных занятий на этом этапе являются семинарские и индивидуальные занятия по специальным предметам.

В такой игре уже появляется элемент самообучения и самонастройки.

В отличие от начальных игровых занятий, организаторская роль преподавателя осуществляется лишь в определении ролей участников, в сообщении исходных данных по ситуации, помощи и в подведении промежуточных и конечных итогов игры.

Поиск решения задачи со всеми соответствующими этому расчетами может быть выполнен участниками игры в аудитории, а в более сложных случаях - вне ее, в форме домашнего задания. Для решения задач на семинарских занятиях группа может быть разделена на три-четыре подгруппы, каждая из которых формируется самостоятельно по принципу сходности идей и предлагаемых методических подходах к решению. Полученные результаты обсуждаются в подгруппе и докладываются ее представителем на очередном занятии. Таким образом, студенты вовлекаются в широкое обсуждение проблемы, разворачивается дискуссия, которая и должна показать степень обоснованности и оптимальности предложенных решений.

Крайне важно вначале обсуждения проблемы правильно ее сформулировать, наметить основные ее вехи рассмотрения, обеспечить целенаправленность и четкость выступлений участников игры, требуя от каждого из них аргументированного обоснования предлагаемых вариантов решений.

Важной задачей преподавателя является подведение итогов обсуждения. Он должен не только уметь вести дискуссию, организовывать и направлять ее, но и выявлять наметившуюся общность взглядов, расхождения, давать правильную оценку предложенных решений, быть объективным арбитром, мнение которого наиболее авторитетно для всех участников обсуждения.

Наиболее сложная роль в игре принадлежит учителю музыки. Студент, принявший на себя эту роль, должен исходить из следующей позиции. Истинный воспитатель понимает, что музыка - это не только высокое искусство, но и элемент досуга молодежи, часть ее образа жизни, где действуют свои законы, своя мода. Не признавать этого или просто пытаться что-то искоренить, запретить - значит для воспитателя расписаться в собственном бессилии, утратить способность влиять на школьников. Необходимо направить духовное развитие детей, опираясь на их увлечения. В соответствии с этим студент в роли учителя музыки определяет наиболее убедительный вариант разговора со школьниками, применяет на практике теоретические знания музыканта-пропагандиста.

Педагогические игры способны во многом восполнить тот пробел, который еще имеет место в профессиональной подготовке учителя музыки. Они приносят значительную пользу в освоении излагаемого материала, развивают творчество студентов, дух соревнования, вызывают большой интерес у участников игры, причем размышления над ее результатами и приведшими к ним причинами нередко еще долго продолжаются после завершения игровых действий. Широкое применение

профессиональных игр существенно сокращает период адаптации молодых учителей в школе, способствует принятию наиболее рациональных педагогических решений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алиев Ю.Б. Настольная книга школьного учителя - музыканта. - М.: Владос, 2002.
2. Аражникова Л.Г. Профессия - учитель музыки, - М.: Просвещение, 1984.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии, - М.: Педагогика, 1989.
4. Спирина Л.Ф., Фрумкин М.Л. Основы педагогического анализа: Учебное пособие, - Ярославский пединститут, 1985.
5. Сухобская Г.С. Моделирование педагогических ситуаций. Проблемы повышения качества и эффективности педагогической подготовки учителя, - М.: Педагогика, 1981.

Жалғасбаева Әлия Орысбайқызы**докторант****Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің
(Ақтау, Қазақстан)****МӘДЕНИ ИНТЕЛЛЕКТІНІ (CQ) ЕРТЕ ДАМУЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ МЕН
МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ**

Аннотация. Бұл жұмыс халықаралық білім беру ортасында әртүрлі мәдениеттердің адамдарымен бейімделу және қарым-қатынас жасау қабілетіне ерте мәдени интеллекттің әсерін зерттейді. Сапалық және аналитикалық зерттеу әдістерін қолдана отырып, авторлар мектептер мен университеттерде мәдени интеллектті дамытудың теориялық принциптері мен практикалық тәсілдерін зерттейді. Нәтижелер мәдени интеллекттің жоғары деңгейі студенттерге мәдениетаралық кедергілерді сәтті жеңуге көмектесетінін, жаңа тәжірибелерді қабылдауға, эмпатияны және ортақ тіл таба білу қабілетін көрсетуге көмектесетінін көрсетеді.

Ағылшын тілін үйренуге мәдени интеллектті дамытуға бағытталған іс-шараларды біріктіру, мысалы, жобалық жұмыс, өзіндік рефлексия және мәдениетаралық қарым-қатынас жағдаяттарын жаттықтыру – тілді меңгеруге де, эмоционалдық дамуға да оң әсер етеді. Нәтижелер мәдени интеллект білім беру үдерісінде ғана емес, сонымен қатар психологиялық және мінез-құлық ресурсы ретінде де маңызды рөл атқаратынын, студенттердің жайлылығын қамтамасыз ететінін және жаһандық қоғамдастықта табысты өзара әрекеттесуге дайындалуына көмектесетінін көрсетеді.

Білім беру тұрғысынан бұл зерттеу жасанды интеллект тұжырымдамаларын оқу бағдарламасын әзірлеуге, мұғалімдерді оқытуға және білім беру саясатын қалыптастыруға біріктірудің маңыздылығын көрсетеді. Білім берудің бастапқы кезеңдерінде мәдени сананы және бейімді мінез-құлықты дамыту тұрақты халықаралық білім берудің негізін қалайды және мәдениетаралық түсіністікке ықпал етеді.

Түйін сөздер: Мәдени интеллект (CQ); мәдениетаралық коммуникация; бейімделу; жаһандық құзыреттілік; тілдік білім; педагогика; мәдениетаралық оқыту

Zhalgasbayeva Aliya Orysbaykyzy**PhD Candidate****Caspian University of Technologies and Engineering named after Sh. Yessenov
(Aktau, Kazakhstan)****EXAMINING HOW EARLY CULTURAL INTELLIGENCE (CQ) DEVELOPMENT FOSTERS
INTERNATIONAL ADAPTABILITY AND CROSS-CULTURAL COMMUNICATION SKILLS**

Abstract. This study examines how early development of cultural intelligence (CQ) influences individuals' ability to adapt and communicate effectively in a global learning environment. Using qualitative and analytical research methods, the authors explore theoretical foundations and practical approaches for fostering cultural intelligence in

educational institutions. The findings show that students with a high level of CQ communicate more effectively across cultural boundaries, embrace new experiences, demonstrate empathy, and find common ground with others. Integrating CQ-focused activities—such as project work, self-reflection, and intercultural communication practice—into English language instruction enhances both language acquisition and emotional growth. The results emphasize the importance of cultural knowledge as a vital component of modern education.

Keywords: Cultural intelligence (CQ); intercultural communication; adaptation; global competence; language education; pedagogy; intercultural learning

КІРІСПЕ. Әлем интеграцияланған және халықаралық білім беру мүмкіндіктері кеңейген кезде мәдени интеллект (CI) жаһандық табысқа жету үшін шешуші рөлге ие болып отыр. Мәдени интеллект - бұл әртүрлі әлеуметтік-мәдени орталарда сәтті әрекеттесу қабілеті (Earley & Ang, 2003). Қазіргі уақытта мектеп оқушыларының білім беру сапарының басынан бастап CI дамытуға көбірек көңіл бөлінуде, өйткені бұл табысты халықаралық бейімделудің және мәдениеттер арасындағы тиімді коммуникацияның алғышарты болып саналады (Байрам, 1997; Диардорф, 2006).

CI ерте дамуы мәдениетаралық хабардарлыққа, толеранттылыққа және бейімделуге - көпмәдениетті білім беру ортасында академиялық және әлеуметтік табысқа жету үшін маңызды қасиеттерге ықпал етеді. Маңызды зерттеулер жоғары білім беруде бұл дағдылардың маңыздылығына баса назар аударғанымен, оларды ерте балалық шақта қалай дамыту керектігі әлі де зерттелмеген (Ван Дайн және т.б., 2012). Бұл коммуникативті интеллекті дамытуды бастауыш және орта білім беру бағдарламаларына енгізетін әдістемелік тәсілдерді әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Бұл зерттеу студенттерді жаһандық ауқымдағы өнімді өзара әрекеттесуге және жаңа жағдайларға сәтті бейімделуге дайындаудағы коммуникативті интеллекттің ерте дамуының рөлін қарастырады. Сипаттамалық-аналитикалық тәсілді қолдана отырып, коммуникативті құзыреттілік пен шет тілін меңгеру, жобалық іс-әрекеттерді жүзеге асыру және CLIL (Content and Language Integrated Learning) технологияларын қолдану арасындағы байланысты көрсететін негізгі теориялық тұжырымдамалар мен оқыту әдістерін қарастырады. Алынған нәтижелер білім беру үдерісіне коммуникативті интеллект принциптерін енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу арқылы педагогика саласындағы білімді кеңейтуге және оқыту тәжірибесін жетілдіруге арналған. Бұл әдіс тілді меңгеруді жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар студенттердің кең көзқарасын және басқа мәдениет өкілдерін түсіну қабілетін дамытады – бүгінгі жаһандық білім беру ортасында толыққанды даму үшін қажетті негізгі қасиеттер.

ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ. Мәдени интеллект (CQ) алғаш рет 2003 жылы Эрли мен Энг тарапынан мәдени әртүрлі ортада табысты жұмыс істеу қабілеті ретінде анықталған. CI төрт негізгі аспектілері әдетте анықталған: метакогнитивтік, когнитивтік, мотивациялық және мінез-құлық, олар бірге мәдениетаралық контексте тиімді өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді. Ван Дайн және басқа зерттеушілер (2012) және Дирдорф (2006) атап өткендей, кейінгі зерттеулер CI дамуы мен мәдениетаралық құзыреттілік, эмпатия және жаһандық қарым-қатынас дағдыларын дамыту арасындағы байланысты растады. Білім беру тәжірибесінде CQ барған сайын студенттерді халықаралық

байланыстарға дайындаудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуда. Вугат (1997) пікірінше, шет тілін оқытуда мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту тек грамматика мен лексиканы меңгерумен шектелмейді; сонымен қатар әртүрлі мәдениеттерге төзімділік пен құрметті дамытуды қамтиды. Ливермор (2015) мәдени интеллект (CQ) тілді меңгеру мен тиімді қарым-қатынасты байланыстыруда маңызды рөл атқаратынын, студенттерге мәдени айырмашылықтарды түсінуге және көпмәдениетті орталарда өзін дұрыс ұстауға мүмкіндік беретінін атап өтеді. Сонымен қатар, зерттеулер көрсеткендей, CQ-ны балалық шақтан бастап, жоғары оқу орындарында емес, мектептен бастап дамыту, кейінгі өмірде халықаралық тәжірибеге көбірек бейімделуге ықпал етеді (Ng, 2012; Thomas et al., 2015). Жобаға негізделген оқытуды, CLIL (Тіл арқылы контекстік оқыту) және топтық мәдениетаралық жаттығуларды біріктіретін білім беру стратегиялары тілді меңгеруге де, мәдени түсінуге де оң әсер ететіні көрсетілген (Койл, Гуд және Марш, 2010). Бұл тәсілдер білімді практикалық қолдануды, аналитикалық ойлауды және дүниетанымдық көзқарасқа қызығушылықты дамытуды ынталандырады, мұның бәрі жас студенттерде CQ дамытудың маңызды элементтері болып табылады.

Осыған қарамастан, мектептегі білім беруде мәдени интеллектті (CQ) дамытуға бағытталған бағдарламалардың жүзеге асырылмауы байқалады. Қазіргі зерттеулердің көпшілігі негізінен бизнеске немесе жоғары білімге бағытталған, ал мектептердің рөлі әлі де зерттелмеген. Бұл олқылықты жою үшін CQ дамыту әдістерін ағылшын тіліндегі оқу жоспарлары мен екі тілді білім беру бағдарламаларына енгізу керек, бұл студенттерге теориялық білімдерді шынайы әлемдегі мәдениетаралық өзара әрекеттесумен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Әдістеме. Бұл зерттеу мәдени интеллекттің (CQ) ерте дамуын және оның орта мектеп оқушыларының халықаралық бейімделу мен мәдениетаралық коммуникация дағдыларын дамытудағы рөлін зерттеу үшін салыстырмалы мазмұнды талдау элементтерін қамтитын сапалы-сипаттамалық тәсілді пайдаланады. Әдістеме статистикалық жалпыламалардан гөрі көзқарастарды, хабардарлықты және мінез-құлықты зерттеуге баса назар аударады, бұл оны әсіресе шағын ауқымды, жеке-бағдарланған білім беру зерттеулеріне қолайлы етеді.

Зерттеу контексі және қатысушылар. Зерттеу мазмұнды-тілді кіріктірілген оқыту (CLIL) мен жобалық оқыту әдістерін біріктіретін ағылшын тілінде оқитын 15 пен 17 жас аралығындағы 20 екі тілді орта мектеп оқушыларының тобымен жүргізілді. Бұл студенттер болашақ халықаралық академиялық ұтқырлық бағдарламаларына қатысуға дайындалды. Қатысушылар мәдениетаралық оқу іс-әрекеттеріне белсенді қатысуы және мәдениетаралық оқу тәжірибесі туралы ойлауға дайындығы негізінде таңдалды.

Зерттеу құралдары және деректер көздері. Мәліметтерді жинау үшін үш негізгі құрал пайдаланылды:

1. Бақылау хаттамалары студенттердің мінез-құлық жауаптарын, өзара әрекеттесу динамикасын және мәдениетаралық тапсырмалар мен пікірталастарды қамтитын сабақтарда қатысу деңгейлерін құжаттау үшін пайдаланылды.

2. Жартылай құрылымдық сұхбат студенттердің мәдени оқудағы жеке рефлексиялары, коммуникациялық қиындықтар және мәдениетаралық өзара

әрекеттесуді дамытуға бағытталған сабақтардың қабылданған маңыздылығы туралы түсінік берді.

3. Студенттер апта сайын толтыратын рефлексиялық журналдар мәдениетаралық өзара әрекеттесу кезіндегі олардың эмоционалдық және когнитивті тәжірибесін құжаттайды, соның ішінде мәдени эмпатия мен қарым-қатынастағы бейімделуді суреттейтін мысалдар.

Сонымен қатар, мәдениетаралық өзара әрекеттесуді алға жылжытуға бағытталған педагогикалық тәжірибелерді контекстке келтіру үшін мәдени тақырыптарға бағытталған мұғалімдердің рефлексиялары мен сабақ жоспарлары талданды.

Деректерді талдау процедуралары. Деректер Браун мен Кларктың (2006) әдістемесіне сәйкес тақырыптық кодталған. Негізгі тақырыптар CQ үш өлшемінде пайда болды: когнитивтік (білімді меңгеру), мотивациялық (қызығушылық пен сенімділік) және мінез-құлық (бейімделу тәжірибесі), сыныптағы іс-әрекеттердің халықаралық бейімделуге қалай ықпал ететіні туралы егжей-тегжейлі түсінік береді. Әдістемелік триангуляция арқылы нәтижелердің сенімділігін арттыра отырып, оқушылардың өзіндік есептерін сыныптағы өзара әрекеттесу кезінде байқалған мінез-құлықпен салыстыру үшін салыстырмалы талдау қолданылды.

Этикалық ойлар. Қатысушылар мен олардың ата-аналары деректер жинау алдында ақпараттандырылған келісімін берді. Анонимділік пен құпиялылықты қамтамасыз ету шаралары қабылданды және барлық деректер қатаң түрде академиялық мақсаттарда пайдаланылды. Зерттеу институттық зерттеу этикалық стандарттарына, ерікті қатысу принциптеріне және жеке көзқарастарды құрметтеуге толығымен сәйкес келді. Сапалық парадигманы таңдау зерттеудің зерттеу бағытымен негізделді. CQ және мәдениетаралық бейімделуді дамыту сандық бағалауға жатпайтын терең аффективті және рефлексиялық процестерді қамтитындықтан, сапалық-сипаттамалық тәсіл осы құбылыстарды шынайы білім беру контекстінде жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен пікірталас. Осы зерттеуде жүргізілген сапалы талдау студенттерді халықаралық академиялық контексте тиімді мәдениетаралық бейімделу мен қарым-қатынасқа дайындаудағы ерте мәдени интеллект (CQ) дамуының маңызды рөлін көрсетеді. Нәтижелер үш негізгі тақырыпты көрсетеді: мәдени әртүрлілік туралы хабардар болу, мәдениетаралық өзара әрекеттесу мотивациясы және мінез-құлық бейімделу.

1. Мәдени әртүрлілік туралы хабардар болу. Деректерді талдау қатысушылар арасында мәдени әртүрлілік туралы хабардарлықтың жоғарылағанын көрсетті. Олар жалпы қабылданған жаһандық мәдени стандарттар, әртүрлі коммуникация стратегиялары және әртүрлі перспективалар туралы көбірек білімдерін көрсетті. Сыныптағы пікірталастар және өзіндік рефлексия журналын жүргізу тәжірибесі мәдени ерекшеліктерді зерттеуге қызығушылық пен ынтаның артуына ықпал етті. Бұл жоғарылатылған хабардарлық CQ когнитивті құрамдас бөлігімен тікелей байланысты, ол бейімделу негізі ретінде мәдени білімнің маңыздылығын көрсетеді. Түпнұсқалық материалдарды пайдалану және құрдастарымен қарым-қатынас, тілдік және мәдени айырмашылықтарға қарамастан, қатысушыларға мәдени ерекшеліктерді кедергілерден гөрі жаңа білімнің көздері ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

2. Мотивация және эмоционалды дайындық. Бұл зерттеу одан әрі CQ мотивациялық аспектісінің негізгі рөлін атап өтті: студенттер мәдениетаралық тапсырмаларға үлкен қызығушылық танытты және қарым-қатынас үшін ағылшын тілін пайдалануға деген сенімділігін арттырды. Олар сыныпта жасалған қолдаушы және қолдаушы атмосфераның арқасында мүмкін болған көпмәдениетті ортаға қатыстылық сезімін атап өтті. Бұл оң серпін олардың тіл үйренуге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, сонымен қатар қатысушыларға белгісіздіктен оңай жеңуге және қарым-қатынас кезіндегі алаңдаушылықты азайтуға көмектесті. Нәтижелер халықаралық контексте сәтті бейімделудің алғышарты ретінде эмоционалды дайындықтың, соның ішінде қызығушылықтың, сенімділіктің және стресске төзімділіктің маңыздылығын көрсетеді.

3. Мінез-құлық икемділігі және коммуникативті бейімделу. Талдау қатысушылардың вербалды және вербалды емес қарым-қатынастарын әртүрлі жағдайларға және қарым-қатынас серіктестеріне бейімдеу қабілетінің айтарлықтай артқанын анықтады. Бақылаулар топтық жұмыс кезінде мұқият тыңдау, түсіндіруді сұрау және эмпатияны көрсету сияқты бейімделген қарым-қатынас әдістерін қолданудың артқанын құжаттады. Бұл оң өзгерістер мәдени хабардарлық пен мотивацияны нақты әлемдегі тиімді қарым-қатынас дағдыларына біріктіретін CQ мінез-құлық компонентімен сәйкес келеді.

4. Педагогикалық әсерлер. Нәтижелер мәдени интеллектті (CQ) дамытуды тілге және пәнге негізделген оқытуға мұқият енгізудің маңыздылығына баса назар аудара отырып, оқыту тәжірибесіне елеулі әсер ететінін көрсетеді. Жағдаяттық модельдеу, бірлескен жобалық жұмыс және жазу арқылы өзіндік рефлексия сияқты тәжірибелер оқушылардың басқа мәдениеттер туралы түсінігін арттыруда, жаңа ортаға бейімделуде және эмоционалды тануда табыстылығын көрсетті. Студенттерді жаһандық білім беру ортасындағы табысқа дайындауға мүдделі мекемелер CQ негізіндегі тәсілдерді оқу жоспарларына басынан бастап енгізуге шақырылады. Бұл бір мезгілде тілді меңгеруді жақсартады және көпмәдениетті ортада өзара әрекеттесу қабілетін дамытады, осылайша түлектер үшін қолайлы перспективаларды қамтамасыз етеді.

Кесте 1. Мәдени интеллект (CQ) дамуының негізгі компоненттері және олардың сипаттамалары

Компонент	Сипаттамасы	Білім беру контексіндегі мысалдары
Когнитивтік (танымдық) CQ	Әртүрлі мәдениет туралы білім, дәстүрлер мен әлеуметтік нормаларды түсіну қабілеті.	Мәдени айырмашылықтар туралы талқылаулар, жобалық тапсырмаларда мәдени деректерді қолдану.
Мотивациялық CQ	Шетелдік мәдени ортамен өзара әрекеттесуге деген ішкі қызығушылық және дайындық.	Оқушылардың халықаралық жобаларға қатысуға деген ынтасын дамыту, мәдени алмасу бағдарламаларына қатысу.

Мінез-құлықтық (бейімделгіш) CQ	Әртүрлі мәдени контексте өз мінез-құлқын, тілдік және вербалды емес әрекеттерін тиімді бейімдеу қабілеті.	Рөлдік ойындар, дебаттар және шетелдік аудиториямен байланыс орнату жаттығулары.
--	---	--

Бұл тұжырымдар халықаралық контексте бейімделуді арттыру және коммуникативті дағдыларды жақсарту үшін білім берудің бастапқы кезеңінде мәдени интеллектті дамытудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл тұжырымдар қазіргі ғылыми зерттеулерге сәйкес келеді, бұл мәдениетаралық білім беру жеке курс ретінде ұсынылмай, әдеттегі сабақтарға табиғи түрде біріктірілген жағдайда тиімдірек болатынын көрсетеді.

Қорытынды. Бұл зерттеу халықаралық тәжірибеге сәтті бейімделу және әртүрлі мәдениеттердің адамдарымен өнімді өзара әрекеттесу үшін балалық шақтағы мәдени интеллект (CQ) дамуының шешуші рөлін көрсетеді. CQ, когнитивтік, мотивациялық және белсенділікке негізделген компоненттерді қамтитын жан-жақты модель студенттерге әртүрлі жаһандық ортада сенімді шарлау және мақсаттарға жету үшін қажетті дүниетанымдар мен дағдыларды дамытуға көмектеседі.

Ағылшын тілін үйренуге CQ негізіндегі тәсілдерді енгізу студенттерге мәдени әртүрлілікті қиындық ретінде емес, жеке және зияткерлік өсудің құнды ресурсы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Жобалық жұмыс, өзіндік рефлексия және имитацияланған мәдениетаралық өзара әрекеттесу сияқты CQ негізіндегі оқыту әдістері тіл дағдыларын жақсартып қана қоймай, эмоционалды тұрақтылықты нығайтады. Мұндай тәжірибелер өзіне деген сенімділік, эмпатия және өзгермелі ортада тиімді қарым-қатынас жасау қабілеті сияқты маңызды мінез-құлық қасиеттерін дамытады – көпмәдениетті ортада табысты оқу үшін маңызды қасиеттер.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда, бұл жұмыс тілдік білім беру стратегиялары мен мұғалімдерді оқытуға мәдени интеллект тәсілдерін енгізудің маңыздылығын көрсетеді. Мұғалімдер оқушылардың мәдени сезімталдығын, эмоционалды тұрақтылығын және бейімделгіштігін қалыптастыратын құрметті және қолдау көрсететін сынып ортасын құруға ұмтылуы керек. Мектептерде мәдени интеллект принциптерін жүйелі түрде енгізе отырып, оқу орындары түлектерді әртүрлі мәдениеттердің адамдарымен мағыналы қарым-қатынас жасауға қабілетті сауатты жаһандық азаматтар ретінде сәтті дайындай алады.

Әрі қарайғы зерттеулер студенттердің оқу жетістіктеріне, әлеуметтік бейімделуіне және жалпы әл-ауқатына мәдени интеллект принциптерімен біріктірілген оқытудың ұзақ мерзімді әсерін талдауға бағытталуы керек. Бұдан басқа, мәдени интеллектті арттыру үшін цифрлық құралдар мен аралас оқыту форматтарының әлеуетін зерттеу жаһандық білім берудің тиімді және қолжетімді стратегияларын жасауға әкелуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ang, S., & Van Dyne, L. (2008). Мәдени интеллект ұғымын түсіндіру: Анықтамасы, ерекшелігі және номологиялық желісі. In S. Ang & L. Van Dyne (Eds.), *Мәдени интеллект жөніндегі анықтамалық: Теория, өлшеу және қолдану*(3–15 бб.). Нью-Йорк: M.E. Sharpe.

2. Bennett, M. J. (2013). *Мәдениетаралық коммуникацияның негізгі тұжырымдамалары: Парадигмалар, қағидаттар және тәжірибелер*. Бостон: Intercultural Press.
3. Deardorff, D. K. (2006). Халықаралықтандыру нәтижесі ретінде студенттердің мәдениетаралық құзыреттілігін анықтау және бағалау. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266.
4. Earley, P. C., & Ang, S. (2003). *Мәдени интеллект: Мәдениеттер арасындағы жеке өзара әрекеттесу*. Стэнфорд, Калифорния: Stanford University Press.
5. Livermore, D. A. (2015). *Мәдени интеллектпен жетекшілік ету: Табысқа жетудің шынайы құпиясы*. Нью-Йорк: AMACOM.
6. Ng, K. Y., Van Dyne, L., & Ang, S. (2012). Мәдени интеллект: Шолу, ой-пікірлер және болашақ зерттеулерге ұсыныстар. *Conducting Multinational Research Projects in Organizational Psychology*, 29(3), 29–58.
7. Thomas, D. C., Elron, E., Stahl, G., Ekelund, B. Z., Ravlin, E. C., Cerdin, J.-L., & Lazarova, M. B. (2008). Мәдени интеллект: Сала және бағалау. *International Journal of Cross Cultural Management*, 8(2), 123–143.
8. Ward, C., Fischer, R., Lam, F. S., & Hall, L. (2009). Өзін-өзі бағалау арқылы өлшенетін мәдени интеллект көрсеткіштерінің конвергенттік, дискриминанттық және қосымша валидтілігі. *Educational and Psychological Measurement*, 69(1), 85–105.
9. Yari, A., & Rezaei, A. (2020). Мәдени интеллектті оқыту EFL студенттерінің мәдениетаралық коммуникация құзыреттілігіне әсері. *English Language Teaching*, 13(2), 120–130.
10. Zhang, L., & Zhou, M. (2021). Ағылшын тілі білімінде мәдени интеллектті дамыту: Педагогикалық негіз. *ELT Journal*, 75(4), 495–504.

SECTION: POLITICAL SCIENCE

Getsadze Miranda
Doctor of International Relations
Akaki Tsereteli State University
(Kutaisi, Georgia)

THE STRATEGIC ROLE OF GEORGIA AS A DIGITAL TRANSIT CORRIDOR IN THE BLACK SEA REGION

Abstract. *Georgia, as a connecting link between the East and the West, serves as a transit corridor for the transportation of energy resources.*

Keywords: *Black Sea region, Trade, cultural and intellectual resources, In the era of the Silk Road, Georgia as a digital hub, Russia's aggressive policy, Cybersecurity, Development of digital infrastructure, International cooperation.*

Introduction: In the 21st century, global politics and economics are increasingly based on information technologies and digital infrastructure. Internet connectivity, such as data centers and digital corridors, is becoming as strategic as energy or transportation corridors.

The Black Sea region, as a hub connecting Europe and Asia, plays an important role in the global digital network. In this context, Georgia, with its geographical location and political strategic choices, is increasingly being considered as a potential hub for a “digital transport corridor.”

The aim of the study is to analyze Georgia's role, current challenges, and development prospects.

Georgia has been a connecting link between East and West since ancient times.

During the Silk Road era, not only trade but also cultural and intellectual resources were exchanged through Georgia. This historical function provides an argument that Georgia can still play a special role in modern conditions, through the development of digital infrastructure.

After the collapse of the Soviet Union, Georgia was often considered as a transit corridor for the transportation of energy resources (oil and gas pipelines). Now, the role of a new digital transit corridor is emerging on the area, which has much broader geopolitical and economic significance¹.

The development of the digital transit corridor function will benefit the Georgian economy in several ways. The economic impact is not limited to direct revenues. Georgia's positioning as a digital hub will contribute to its international diplomatic and economic balance, which will also strengthen regional stability. Several international communication highways pass through the territory of Georgia, connecting the Caucasus with Europe and Asia. Internet penetration in the country will exceed 85% by 2023, significantly exceeding the regional average.

Black Sea Submarine Cable Project: In 2021, the implementation of the "Black Sea Submarine Cable" project began, which will connect Georgia, Romania, and Hungary and simplify the transit of data flows³. This project is supported by the European Union and is considered an important element of European digital security. Several data processing centers already operate in Georgia, but the country's geostrategic location provides an opportunity for the formation of a regional hub.

The share of the ICT sector in the Georgian economy was approximately 6% by 2022. This figure is growing year by year and is directly related to the country's foreign policy strategy.

Georgia actively cooperates with the European Union, NATO and the US in the field of digital security and cybersecurity⁴. In the Eastern Partnership news, numerous projects have been implemented, aimed at strengthening Georgia's digital infrastructure. In addition, the private sector, including global companies, is showing interest in Georgia as a potential data transit hub.

Russia's aggressive policy in the region poses a threat to stable development. Since the 2008 war⁵, Georgia has repeatedly experienced cyberattacks, including in 2019, when government websites were paralyzed.

Despite international support, the country is still a weak link in global cyberspace. Strengthening its cybersecurity strategy is essential.

The lack of investment and innovative talent will limit the country's capabilities. The pace of development of the ICT sector is relatively slow compared to EU countries⁶.

Successfully fulfilling the role of Georgia's digital transit corridor requires⁷:

1. Formulation of long-term strategies.
2. Development of education and human capital in the ICT sector.
3. Attracting investments from the private sector.
4. Deepening international cooperation.
5. Implementation of a cybersecurity strategy.

The US, the European Union, and China are today actively competing for global leadership in digital infrastructure. The EU's "Global Gateway" initiative, the US's strategic support, and China's "Digital Silk Road" initiative create a global context in which Georgia must find its place.

With the right diplomatic and economic policies, Georgia can become an influential player in the Black Sea region.

Conclusion:

If Georgia can develop its digital infrastructure, develop its security system, and expand cooperation with international partners, It can become a "digital corridor" of not only regional but also global importance. This will increase the country's role in the Black Sea region and its importance in international relations.

REFERENCES

1. European Commission (2023). Digital Partnership with Eastern Partnership Countries.
2. Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia (2022). ICT Development Strategy.
3. World Bank (2021). Digital Connectivity in the Black Sea Region.

4. NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (2020). Cyber Threats in the South Caucasus.
5. Black Sea Submarine Cable Project (2021). Official EU Project Documentation.
6. National Statistics Office of Georgia (2023).
7. Global Gateway Strategy (2022). European Union Official Portal.

SECTION: TECHNICAL SCIENCE. TRANSPORT

УДК 00 – 628.511:004.8

Ospanova Farida Rymbekovna
Master's Degree Student
Abylkas Saginov Karaganda Technical University
(Karaganda, Kazakhstan)

ARTIFICIAL INTELLIGENCE–BASED AIR QUALITY MONITORING AND ANALYSIS

Abstract. *The study examines the application of artificial intelligence (AI) technologies in air quality monitoring and management. With the accelerating pace of urbanization and industrial development, the need for efficient and reliable air pollution control systems has become increasingly critical. Traditional monitoring approaches, based on stationary observation stations, provide limited spatial coverage and require significant financial and technical resources. The integration of AI into environmental monitoring systems enables the processing and analysis of large datasets collected from various sources, including IoT sensors, satellite imagery, and meteorological data. Machine learning algorithms and neural networks are capable of identifying pollution patterns, predicting air quality fluctuations, and providing early warnings of hazardous conditions. The implementation of AI-driven monitoring systems contributes to improving environmental management efficiency, reducing monitoring costs, and enhancing public awareness of air pollution issues. This study highlights the advantages, challenges, and practical potential of using AI in air quality control within industrially developed urban areas, such as Karaganda and Temirtau.*

Keywords: *artificial intelligence, air quality monitoring, machine learning, neural networks, pollution prediction, IoT sensors, environmental management, urban air pollution, data analytics, Kazakhstan.*

Introduction. Air quality analytics using artificial intelligence (AI) is an emerging field that employs advanced computational methods for monitoring, forecasting, and managing air pollution. This approach plays a crucial role in addressing environmental and public health challenges associated with air contamination.

Air quality is one of the key factors influencing human health and the state of the environment. With increasing urbanization and industrial activity, many cities face severe air pollution problems. Traditional monitoring methods often rely on fixed stations that cover only limited areas and require substantial resources for data processing. Modern technologies, including artificial intelligence (AI), can significantly enhance the efficiency of air quality monitoring by providing more accurate and timely pollution data.

In recent years, global air quality monitoring has developed rapidly. Improvements in monitoring infrastructure can be attributed to newly established or expanded government

networks and significant contributions from individual citizens and environmental protection organizations. Despite this progress, many countries and regions still lack air quality monitoring, leaving large populations without access to essential information for addressing pollution and making informed health-related decisions. Globally, monitoring networks are scarcest in Africa, Latin America, and Western Asia. After 2020, the world took substantial measures to prevent epidemics and improve air quality. However, air pollution caused by human activities—such as climate degradation and fossil fuel combustion—remains a serious concern. In Kazakhstan, atmospheric pollution levels are particularly high due to steppe and forest fires, industrial emissions of toxic substances, and global climate warming.

In recent years, AI has become a vital tool for environmental monitoring. Its ability to process large volumes of real-time data and make predictions based on historical patterns makes it an ideal solution for forecasting air quality changes. This article explores the application of AI in air pollution monitoring systems and analyzes the benefits and challenges associated with its implementation.

Research Methods. AI methods often rely on large datasets collected from various sources, including IoT devices, satellite imagery, and ground-based sensors. These devices provide real-time data on pollutant levels, weather conditions, and other environmental factors. Preprocessing methods are essential for handling multidimensional data to ensure the accuracy and reliability of AI models. These include data cleaning, normalization, and transformation to prepare the data for analysis.

AI methods used for air quality prediction include machine learning models that analyze data, predict pollution spikes, and identify hidden patterns. Commonly applied models include Support Vector Machines (SVM), Long Short-Term Memory networks (LSTM), and Seasonal Autoregressive Integrated Moving Average (SARIMA) models. These models are used to forecast Air Quality Indices (AQI) by analyzing historical data, chosen for their ability to handle nonlinear relationships and temporal dependencies in air quality data.

The use of AI in air quality monitoring provides significant advantages: more accurate and detailed data analysis, the ability to predict changes and issue early warnings about pollution surges, and reduced costs for environmental monitoring with faster response to air quality deterioration. Despite challenges such as data integration and ethical concerns, AI has the potential to become a key element in addressing environmental problems in large cities and industrial regions, ensuring a cleaner and safer living environment.

All AI models must be scalable and adaptable to different geographic regions and pollution contexts. This requires continuous model training and validation using region-specific data across Kazakhstan.

Thus, AI methods offer powerful tools for air quality analysis, providing insights and solutions for environmental management. Further advances in AI and data integration will enhance the effectiveness of these methods in addressing air pollution issues.

Literature Review. In recent years, the use of artificial intelligence (AI) in air quality monitoring has attracted considerable attention from researchers due to its ability to significantly improve the accuracy and scalability of monitoring systems. Traditional methods based on stationary monitoring stations often face challenges related to limited coverage and high data collection and processing costs. For example, researchers Chen, Zhang, and Wang

note that stationary stations provide accurate data only for small areas, making them inefficient for monitoring large urbanized zones [1, p. 15]. This limitation drives researchers to explore alternative technologies such as AI and the Internet of Things (IoT).

AI offers new approaches to air quality monitoring through automation of data collection and real-time analysis. Scholars Zhang, Lui, and Feng emphasize that AI can significantly improve air monitoring by analyzing time-series data and forecasting pollution spikes based on historical and environmental factors [2, p. 23]. This is particularly important in megacities, where air quality can fluctuate throughout the day depending on traffic and weather conditions.

An important aspect of AI application is data integration from multiple sources, such as IoT sensors. Researchers Li, Sun, and Zhao discuss the benefits of using IoT sensors combined with machine learning methods [3, p. 35].

Despite significant progress in AI technologies for air monitoring, there remain issues related to integrating heterogeneous data sources. Researchers Gupta, Kumar, and Rao note that the complexity of integrating different sensors and machine learning algorithms can cause compatibility and standardization problems [4, p. 45], hindering the creation of universal monitoring systems capable of functioning effectively across diverse regions and climates.

Beyond technical challenges, ethical and privacy concerns also remain critical. Researchers Singh, Patel, and Bhardwaj point out that collecting and analyzing air quality data using AI may lead to privacy violations, especially when data is collected near private residences or commercial facilities [5, p. 57]. Therefore, ethical and legal frameworks are needed to regulate data usage in such systems.

Results and Discussion. An analysis of current initiatives to reduce air pollution in the Karaganda region—specifically in the cities of Karaganda and Temirtau—shows that while the application of modern technologies remains limited, active measures are being taken to improve the environmental situation. These include installing stationary air quality monitoring stations and developing pilot projects to implement IoT sensors with subsequent integration into AI-based systems. However, these measures remain localized and require scaling to cover more polluted areas effectively.

In Karaganda and Temirtau, efforts are underway to install filters and modernize equipment at major industrial facilities to reduce emissions of harmful substances such as nitrogen oxides, sulfur dioxide, and particulate matter (PM_{2.5} and PM₁₀). Industrial enterprises are also required to report emission levels regularly, increasing transparency and improving pollution control measures.

The implementation of AI and IoT technologies in air quality monitoring can be transformative for industrial cities such as Karaganda and Temirtau. These technologies not only allow for real-time detection of pollution levels but also enable predictive analysis of potential spikes—critical for timely intervention. With the deployment of IoT smart sensors, a monitoring network can be established to cover key industrial and residential zones, while AI can analyze data, identify patterns, and automatically generate alerts for local authorities and residents.

AI also enables the optimization of environmental monitoring costs. Affordable IoT sensors can replace stationary stations, significantly reducing installation and maintenance

expenses. This is particularly relevant for Karaganda and Temirtau, given the high costs associated with industrial modernization and environmental optimization.

Currently, the main challenge remains the lack of representative data, as the number of sensors in Karaganda and Temirtau is still limited. This hinders accurate forecasting since AI models require large datasets for effective training. Furthermore, data from various sensors often come in heterogeneous formats, creating difficulties in integration and unified analysis. To overcome these challenges, standardized protocols for data transmission and processing must be developed.

Ethical considerations also remain important: collecting data near residential areas must respect privacy and citizens' rights. The introduction of AI and IoT technologies in environmental monitoring should be accompanied by the development of legal frameworks to regulate data usage and enhance public trust in new technologies.

To study and improve AI-based air quality monitoring systems in Karaganda and Temirtau, the following experimental measures are proposed:

Testing distributed IoT sensor networks: Deploy sensors near industrial and residential areas to collect representative data, allowing AI models to analyze spatial pollution differences across the cities.

Using AI predictive models: Implement recurrent neural network (LSTM)-based models to forecast pollution dynamics based on time of day, weather conditions, and other factors, assessing prediction accuracy and model performance.

Evaluating filter and purification system efficiency: Install additional sensors at industrial facilities to monitor emission levels before and after filtration. AI can then assess the effectiveness of purification technologies.

Developing public pollution data platforms: Create an online portal where air pollution data is accessible to residents and businesses, raising awareness and reducing health risks from air contamination.

Conclusion. The implementation of AI and IoT technologies in air quality monitoring in Karaganda and Temirtau presents significant opportunities for improving environmental conditions. Despite challenges such as limited data availability and legal barriers, the prospects for using AI to predict pollution and optimize monitoring systems are highly promising. Establishing early-warning systems and online platforms for data visualization will enable citizens and enterprises to respond promptly to environmental degradation and take action to reduce emissions.

REFERENCES

1. Chen, Y., Zhang, X., & Wang, L. (2020). Limitations of Stationary Monitoring Stations for Air Quality Assessment. *Journal of Environmental Science and Technology*, pp. 15–27.
2. Zhang, H., Liu, C., & Feng, J. (2021). Artificial Intelligence in Real-Time Air Quality Monitoring and Forecasting. *Advances in Environmental Monitoring*, pp. 23–34.
3. Li, W., Sun, M., & Zhao, P. (2019). IoT-Based Air Quality Monitoring and the Role of Machine Learning. *International Journal of Data Science and Technology*, pp. 35–47.
4. Gupta, A., Kumar, S., & Rao, V. (2022). Challenges of AI Integration in Environmental Monitoring. *Smart City Technologies Journal*, pp. 45–56.

5. Singh, R., Patel, K., & Bhardwaj, M. (2021). Ethics and Data Privacy in Environmental Monitoring Using Artificial Intelligence. *Journal of Environmental Ethics and Policy*, pp. 55–68.

SECTION: PHYSICAL CULTURE

Хамзина Райгуль Сагинаевна, Темиргалиева Гита Темиргалиқызы,
Айтқалиева Ұлдай Зиноллақызы, Салменова Галия Тариховна
Атырауский Университет им.Х. Досмухамедова
(Атырау, Казахстан)

ДВИГАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЗДОРОВЬЕ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. В работе показано сущность двигательной активности человека для сохранения и поддержания здоровья. Также показаны аспекты составляющего здоровья в различные периоды жизни человека. Показаны факторы составляющего самого здоровья. Приведен анализ двигательной активности в зависимости от профессии человека. Отмечена необходимость двигательной активности для здоровья. Приведен анализ ученых о среднесуточном затратах энергии взрослого человека и влияние гипокинезии на здоровье человека.

Ключевые слова: двигательная активность, здоровье, энергозатраты, организм, работоспособность, возраст.

Khamzina Raigul, Temirgalieva Gita Temirgaliyevna,
Aitkaliyeva Ulday Zinollaevna, Salmenova Galiya
(Atyrau, Kazakhstan)

MOTOR ACTIVITY AND ITS IMPACT ON THE HEALTH OF A MODERN PERSON

Abstract. The work shows the essence of human motor activity for the preservation and maintenance of health. Aspects of the health component in different periods of a person's life are also shown. The factors of the component of health itself are shown. An analysis of motor activity depending on a person's profession is given. The need for physical activity for health is noted. The analysis of scientists on the average daily energy expenditure of an adult and the effect of hypokinesia on human health is presented.

Key words: physical activity, health, energy consumption, body, working capacity, age.

Актуальность исследования. Потребность в движении - одна из общебиологических особенностей организма, играющая важную роль в его жизнедеятельности. Формирование человека на всех этапах эволюционного процесса происходило в неразрывной связи с активной мышечной деятельностью, которая стала одним из основных факторов, обеспечивающих постоянство внутренней среды организма, его гомеостаз. Связь двигательной активности с состоянием здоровья человека неоспорима. По словам В. В. Ларина, двигательная активность "принадлежит к числу

основных факторов, определяющих уровень обменных процессов организма и состояние его костной, мышечной и сердечно-сосудистой систем".

Физическая активность тесно связана с тремя аспектами здоровья; физическим, психическим и социальным и в течение жизни человека играет разную роль. В детском возрасте она определяет нормальный рост и развитие организма, наиболее полную реализацию генетического потенциала, повышает сопротивляемость к заболеваниям. Именно в период роста организм наиболее чувствителен к влиянию различных неблагоприятных факторов внешней среды, и в том числе к ограничению физической активности. У взрослых людей физическая активность на протяжении жизни поддерживает нормальное функциональное состояние организма, его работоспособность и физиологические резервы.

Объем двигательной активности человека и потребность организма в ней индивидуальны и зависят от многих факторов: возраста, пола, конституции, уровня физической подготовленности, образа жизни, условий труда и быта, географических и климатических условий и т. д. Для каждого индивидуума возможен определенный диапазон уровня двигательной активности, необходимого для нормального развития и функционирования организма, сохранения здоровья. Этот диапазон ограничивает минимальный, максимальный и оптимальный уровни вида двигательной активности. Минимальный уровень позволяет поддерживать нормальное функциональное состояние организма. При оптимальном достигается наиболее высокий уровень функциональных возможностей и жизнедеятельности организма; максимальные границы отделяют чрезмерные нагрузки, которые могут привести к переутомлению, перетренировке, резкому снижению работоспособности.

Развитие цивилизации, медленно, но ускоряющимися темпами вытесняя физические нагрузки из жизни человека, в той же мере повышает значение мышечной деятельности для организма. Известно, что удельный вес мышечной работы, как генератора энергии, используемой человеком, сократился за последние 100-120 лет в 188 раз. В современных условиях человек теряет важнейший элемент стимулирования своей жизнедеятельности - физическую нагрузку и приобретает нервно-эмоциональную нагрузку.

Основным содержанием труда в современных профессиях является управление машинами, контроль за сложными системами. 80% всех видов труда падает на долю небольших и умеренных физических напряжений. Непрерывно возрастает доля умственного труда в общем балансе рабочего времени: например, при работе на станке умственная деятельность, связанная с концентрацией внимания, составляет 15%, на токарном - 52%, при управлении -автотранспортом в черте города - 59%, при печатании на машинке - 73%.

Ограничение мышечных усилий относится не только к сфере производства, но и к быту современного человека. По данным G. De Backer и др. (1981) среднесуточные энергозатраты у здоровых мужчин трудоспособного возраста довольно низкие: только у 19% энергозатраты были значительными, у 37% - умеренными, а 43% - очень низкими. Ограничение двигательной активности в последние десятилетия привело к снижению функциональных возможностей людей всех возрастных групп. В связи с этим

возникает серьезная и масштабная проблема развития гипокинезии и целого ряда ее последствий. Экспериментальные и клинические исследования к настоящему времени позволили составить достаточно полное представление об изменениях, вызываемых ограничением двигательной активности.

Недостаточность движений вызывает целый комплекс функциональных и органических изменений и болезненных симптомов, отмечаемых почти во всех органах и системах, которые W. Raab (1961) предложил объединить под термином "гипокинетическая болезнь". При этом происходит рассогласование взаимодействия как отдельных систем между собой, так и организма в целом с внешней средой. Ведущими патогенетическими звеньями являются нарушения энергетического и пластического обмена, затрагивающие, в первую очередь, мышечную систему.

При уменьшении функциональной нагрузки в мышцах отмечается усиливавшаяся "атрофия со структурными и функциональными изменениями, идущими к прогрессирующей мышечной слабости. Из-за ослабления мышц, связочного и костного аппарата туловища, нижних конечностей, которые не могут полноценно выполнять свои поддерживающие функции по отношению к увеличивающейся массе тела, развиваются различные нарушения осанки, деформация позвоночного столба, грудной клетки, таза, изменение свода стопы и т. д., которые влекут за собой целую цепь дальнейших нарушений здоровья, снижения работоспособности.

Ограничение двигательной активности, включая жизненно важные моторно-висцеральные рефлексy, детренируя организм, приводит к значительным изменениям функций и резервов внутренних органов. При этом особой уязвимостью отличается сердечно-сосудистая система.

H. Melleravicz, W. Heller (1978) перечисляют ранние симптомы и жалобы, возникающие у практически здоровых лиц с недостаточной двигательной активностью: одышка при незначительной физической нагрузке; уменьшение работоспособности, быстрая утомляемость; боль в области сердца, головокружение, холодные конечности; склонность к запорам; боль в спине как следствие недостаточности поддерживающего мышечного аппарата; нарушение сна; снижение концентрации внимания; повышенная нервно-эмоциональная возбудимость; слишком ранняя старческая слабость.

Снижение физической активности рассматривается как один из факторов, способствующих развитию целого ряда так называемых болезней цивилизации. В их числе: гипертоническая болезнь; атеросклероз; ишемическая болезнь сердца и инфаркт миокарда; вегетативно-сосудистая дистония; ожирение: часто встречающиеся нарушения осанки с повреждением костного, связочного и мышечного аппарата; облитерирующий эндартериит: некоторые герматрические заболевания, характеризующиеся преждевременной функциональной слабостью внутренних органов и др. Статистика показывает, что эти заболевания и ранние симптомы наблюдаются у большого числа людей, причем они оказываются первостепенными причинами нетрудоспособности, заболеваемости и смертности.

Значение физической активности для поддержания и укрепления здоровья и как лечебного средства известно из древности. Особую актуальность проблема оптимизации двигательной активности людей получила за последнюю четверть века в

связи с автоматизацией производства и очевидностью неблагоприятного влияния социально обусловленной гипокинезии. Снижение двигательной активности - гипокинезия рассматривается в настоящее время как важнейший фактор риска многих заболеваний.

Выводы: Экспериментальными и клиническими исследованиями установлено, что ограничение подвижности вызывает неблагоприятные изменения во всех органах и системах организма. Все это обуславливает необходимость разработки практических мер по профилактике и преодолению гипокинезии. Важнейшей из них является стимулирование двигательной активности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. De Backer G., Kornitzer M., Sobolski J., Dramaix M., Degré S., de Marneffe M., Denolin H. Physical activity and physical fitness levels of Belgian males aged 40–55 years. *Cardiology*. 1981;67(2):110–128.
2. Raab, 1961, Kraus H., Raab W. *Hypokinetic Disease: Diseases Produced by Lack of Exercise*. Springfield, IL: Charles C Thomas; 1961. 193 p
3. Mellerowicz H., Meller W. *Training: Biologische und medizinische Grundlagen und Prinzipien des Trainings*. 3rd ed. Berlin–Heidelberg: Springer-Verlag; 1978. (Heidelberger Taschenbücher, Bd. 111).

SECTION: PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Власенко Наталія Давидівна
Дніпровський державний технічний університет
(Кам'янське, Україна)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЯВ ТЕНДЕНЦІЙ ПОСТМОДЕРНІЗМУ ЯК МЕЙНСТРИМ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Анотація. В даній статі розкривається історія розвитку українського постмодернізму, причини його виникнення, риси постмодернізму. проаналізувавши погляди сучасних літературознавців, що представники сучасного літературознавства, як вітчизняного, так і зарубіжного, не мають одностайної думки ні щодо часу виникнення постмодернізму в українській культурі, ні щодо оцінки його ціннісно-естетичних засад.

Ключові слова: постмодернізм, Ю. Андрухович, «пропостмодерн», «антипостмодерн», елементи гротеску, карнавальність, іронія, вісімдесятники, динамічні, живі мовленнєві форми.

Vlasenko Nataliya Davydivna
Dnipro State Technical University
(Kamyanske, Ukraine)

Abstract. This article reveals the history of the development of Ukrainian postmodernism, the reasons for its emergence, the features of postmodernism. having analyzed the views of modern literary scholars, it is clear that representatives of modern literary studies, both domestic and foreign, do not have a unanimous opinion either regarding the time of the emergence of postmodernism in Ukrainian culture, or regarding the assessment of its value and aesthetic principles.

Key words: postmodernism, Y. Andrukhovych, "pro-postmodern", "anti-postmodern", elements of the grotesque, carnivalesque, irony, the eighties, dynamic, lively speech forms.

Історія розвитку українського постмодернізму дещо відрізняється від європейської. Як зазначає В.Христо, «поява і розвиток постмодернізму в Україні були обумовлені змінами різного характеру, що відбулися на зламі століть. Це й перебудова державної системи, це й низка реформ політичного, соціально-економічного та культурного характеру. Усі ці реалії показали неспроможність життя за «старими» канонами, які себе вичерпали. Нова епоха почала вимагати від митців не тільки нового світовідчуття та пошуку самоідентичності, а й нових форм зображення реальності, нових виражальних засобів» [1].

Постмодернізм виник внаслідок відчуття письменниками кінця певної епохи. Це естетичний бунт проти всього радянського, нова форма існування української ідеї. Він

вибудовує особливу концепцію світу, де оповідач дивиться на ситуацію «збоку», є відстороненим і відчуженим спостерігачем.

Причин тут декілька. По-перше, «особливості суспільного й культурного стану України в ХХ ст. призвели до формування в національному літературному дискурсі відповідної естетики художнього слова, що спиралася на народнопоетичну й класичну традицію й суголосні часові тенденції. Постмодернізм як наступний художній етап відреагував на втому культури від естетики заглибленням в антиестетику, натуралізм, максимально наближену до реалістичності наративність, що втілює у формуванні іншої художності» [2]. По-друге, національний постмодерн виник як заперечення переваги характерних для соцреалізму класових, ідеологічних інтересів над загальнолюдськими.

Основними рисами постмодернізму в Україні є відсутність канонів, обмежень, сортаменту, що стає каноном і дозволяє передати множинність поглядів на світ і неможливість існування будь-яких імперативів, а дає відчуття абсурдності світу та ірреальності буття [3, с. 177].

Тому постмодерн в українській літературі нівелює традиційну попередню естетику світосприйняття і є логічним нащадком модерних авангардних векторів, що розвинулися як мистецько-духовна криза на фінішному етапі соцреалізму з його пріоритетом змісту та універсальністю мовних практик, колективного; ідеологічною заангажованістю, схематизмом; орієнтацією на суспільні та державні (а не особистісні) цінності [4, с. 4-5]. Не винятком у цьому плані є творчість Ю. Андруховича, у чиїх романах ми стикаємося із запереченням принципів побудови реалістичного дискурсу з його вираженістю, планомірністю, певною дидактичністю. У його творах причинно-наслідкові зв'язки сюжету, психологічна зумовленість поведінки персонажів перегукуються з американськими постмодерністами «чорного гумору». Оповідач-абсурдист провокує читача, епатує його, знущається зі свого персонажа, не погоджується з його непорядними вчинками.

Як наголошує О.Маленко, «останні десятиліття ХХ століття позначилися в художньо-естетичному континуумі транспорцією постмодерних мистецьких рефлексій з теренів Західної Європи та Америки в країни Східної Європи, де в той час відбувалися фактично найбільші кризові ситуації щодо соціальної нестабільності людини та втратою нею буттєвих пріоритетів, її розгубленості перед реальною дійсністю, загостреною раціональністю, не властивою емоційному менталітету східного європейця. В українському художньому дискурсі почалася доба постмодерних шукань й експериментів, що значною мірою відбилося на всіх рівнях національного художнього дискурсу – концептуальному, вітоглядному, образному, емоційно-оцінному, мовному» [2].

Українські постмодерністи, зокрема Ю. Андрухович («Рекреації», «Московіада», «Перверзія», «Дванадцять обрубів»), Олександр Ірванець («Маленька п'єса про зраду для одної актриси», «Recording»), Юрій Іздрик («Воццек») так висловлюють свій протест проти яскраво вираженої у радянській імперії концепції поглинання людини зовнішнім світом, втрати своєї індивідуальності заради одноманітності та «загального блага» суспільства, стверджуючи, що всі явища і аспекти життя рівнозначні. У цьому аспекті, на

думку відомого українсько-американського літературознавця Богдана Рубчака, український постмодернізм має свою специфіку як явище постколоніальної культури, про що яскраво свідчить проза Юрія Андруховича, Євгена Пашковського, В'ячеслава Медвідя та інших: за грою, «витівками» у їхніх творах прозирає віра в духовність народу, якої немає у західних постмодерністів. Елементи постмодернізму у цих авторів спрямовано проти негативних явищ в українській культурі й політиці, що є безсумнівним проявом любові до Батьківщини [5].

Український літературний постмодернізм аналізують неоднозначно, вбачаючи в ньому часто явище нав'язане, несамодостатнє, швидкоплинне, авангардно-епатажне. Так, на думку С. Квіта, ця течія несе у собі «зайвий домисел», що засмічує мову, а з нею і національне думання. Усе це руйнує українську культуру» [6, с. 65]. Для О. Ярового постмодернізм це «подвійна брехня, «логіка повного шлунка», анти-Слово і анти-література» [6, с. 3]. Подібною є думка Є. Барана, який вважає постмодернізм негативним явищем у сучасній українській літературі, на відміну від традиційної і національно самобутньої української [8, с. 30-32].

Про розчарування та недовіри веде мову І. Бондар-Терещенко, підкреслюючи, що «у першу чергу, постмодернізм являє собою філософію, збудовану на глибокому розчаруванні в ідеї історичного прогресу», і є явищем, свободним від заангажованості соцреалізму [9, с. 57].

Д. Попіль українську «версію» постмодернізму умовно поділяє на «пропостмодерну» і «антипостмодерну». До першої науковець зараховує таких письменників та публіцистів, як Ю. Андрухович, В. Єшкілев, Т. Возняк, які «можуть лаяти його, критикувати, навіть принижувати, а згодом врівноважувати ситуацію позитивними судженнями на цю тему» [10, с. 184].

За висловом В. Пахаренка, суть постмодернізму полягає в заперечуванні реалістичного дискурсу, причинно-наслідкової залежності сюжетних ліній, психологічної зумовленості, він відмовляється від стереотипного, сталого, що породжує стандартну, завчасно очікувану реакцію.

Б. Рубчак, говорячи про складність, неоднозначність і розмитість постмодернізму як естетичного явища в цілому, наголошує на його національних ознаках та рисах, на тому, що всі елементи гротеску, карнавальності, іронії спрямовуються у творах українського постмодерну на «цілком специфічні явища в українській культурі та політиці» [11, с. 12].

Ю. Андрухович припускає, що постмодернізм – «це така обставина часу і місця, від якої нікуди нам не подітися, територія «поміж» і «всередині», нікому-не-належний міжцивілізаційний, але й понадцивілізаційний простір, центральна діра в Європі, тектонічний зсув...» [12, с. 22].

Модерністським фундаментом вітчизняного постмодерну, на думку О. Маленко можна вважати український андеграунд 80-х років, який став реакцією на культурний шок, зумовлений надто швидкими темпами інформаційної відкритості в Україні. Відповідно до хронології суспільно-політичних змін, що відбувалися протягом 80-90 років ХХ ст. в Україні (перебудова та отримання державності), в українській культурі виділяються два періоди постмодерного мистецтва: період 80-х років – неоавангард і

період 90-х років – постмодернізм. «При цьому в українській літературі неоавангард інтенційно збігається із постмодерном, що становить одну із особливостей національної постмодерної практики на відміну від інших європейських, де андеграунд (неоавангард) підготував ґрунт для власне постмодерну» [2, с. 39-40].

Представники неоавангарду 80-х дістали назву «вісімдесятники». Єшкілев визначає їх як умовну назву літературної генерації, «яка в другій половині 80-х років створила першу в історії повоєнної української літератури опозицію традиційному реалістичному дискурсові не у вигляді опору окремих особистостей, а в якості феномену нового літературного покоління» [13, с. 39]. До найбільш помітних митців тут належать Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак (літгурт «Бу-БА-Бу»), Н. Білоцерківець, В. Герасим'юк, О. Забужко, І. Малкович, В. Медвідь, П. Мідянка, К. Москалець, І. Римарук, М. Рябчук та ін.

В Україні тоді відбувалася досить різка зміна політичних, ідеологічних, культурних поглядів, що і стало причиною нової, якісно відмінної літератури. Головним своїм пріоритетом вісімдесятники визначили боротьбу за права і свободи окремої людини, її право мати свої думки і вільно їх висловлювати. Ціннісними орієнтирами творчості вісімдесятників стали: гра, свобода, карнавальність, професіоналізм, цитація, інтертекстуальність, символічність, опозиційність, європейська естетика. Пафос попереднього мистецького мислення перетворився на іронію, що розповсюджується на всі раніше сформовані ідеали. Відбувається переоцінка літературної класики та її функцій – вона перестає бути взірцем. Як зазначає Т. Гундорова, у постмодерну епоху класика взагалі перестає існувати, її підмінюють відносні канони та мода [14, с. 43].

На зміну класичній літературі з її духовним виміром приходять масовій культурі, руйнується естетична цінність мови творів минулого, втрачається мовна експресивність тексту. Візитною картою постмодерну стають динамічні, живі мовленнєві форми – просторіччя, суржик, ненормативна лексика. Класичні ідеали, потрапляючи у чужий контекст, отримують інше смислове навантаження та оцінку. Відбувається не естетична зміна сприйняття твору, а його світоглядна складова. При цьому іронія і переосмислення буття спрямовані не на класичні образні моделі, а на явища сьогодення.

Постмодерністи у своїх пародіях і гротесках руйнують усталене в українській літературі усвідомлення - масове, отже низьке, вони впевнені, що вітчизняне мистецтво потенційно має потужні художньо-естетичні можливості для творення високого, елітарного. Тому і грають з класиками, створюючи нову літературу. Ця література хоче бути масовою, проте базуватися на іншій естетиці та світосприйнятті. Масовість пов'язується не тільки з популярністю у читачів, а й з доступністю самих авторів, актуальністю тематики, молодіжністю, дотепністю, сексуальністю, гламурністю.

Постмодерністи відмовляються від стереотипів національно-культурної самоідентифікації, пропонуючи свій оригінальний віріант – графіка одночасності, яка створюється колажуванням різних знаків і кодів, тобто текстів, сюжетів, імен, і може утворювати «архів», «бібліотеку», «музей», «антологію», «список» [14, с. 47].

На переконання В.Неборака, вісімдесятники сформували нову для традиційної української поетики словесно-образну парадигму, яка спирається насамперед на розуміння мови як природного філологічного матеріалу для відтворення природних форм

життя – різноманітних, суперечливих, організованих і стихійних [16, с. 216]. Мовна картина їхнього поетичного світу має характерний лексичний простір, свої мовно-стилістичні засоби, метафоричне моделювання, символіку. Пояснити це можна тим, що ознаки старої культури – персоналії видатних поетів і письменників, фрагменти їхніх текстів – втілюються у контексті нових реалій іншої епохи в іронічних формах, руйнуються національні міфи, переосмислюються звичні цінності.

Логічним продовженням неоавангардистських рефлексій вісімдесятників стала творчість митців-дев'яностників, до яких належать І. Андрусак, Ю. Бедрик, А. Бондар, Л. Демська, А. Дністровий, С. Жадан, Р. Мельників, Г. Петросаняк, Т. Прохасько та ін. Їхні світоглядні й естетичні орієнтири відрізняються від орієнтирів попередників. Вони апелюють до інтеграції, інтуїтивізму, конформізму, футуризму (як національному модерністському пріоритету), до американської естетики.

Герої постмодерних творів 90-х та нульових – своєрідні конформісти: вони не ставлять перед собою завдання змінити або завоювати світ, а лише прагнуть показати різницю між собою та «іншими»; і їхнє своєрідне «приспосовування» приймає форми іронії, маніпуляції, іноді може бути навіть брутальним, однак не байдужим та пасивним. На переконання Т. Гундорової, в українському постмодерному форматі «зустріч з іншим виявилася досить травматичною подією» [14, с. 57], оскільки загальна свідомість нації не була готова сприйняти іншого як героя, тим паче героя бездомного, безбаченка, вічного безпритульного, який «неприкаяний, чужий на святі європейського добробуту блукає вокзалами, поїздами, нічліжками, зустрічається з такими, як сам, маргіналами, художниками й артистами» [14, с. 58].

Головним для цієї генерації митців є подорож лабіринтами власної душі, яка не згодна зі своїм зовнішнім соціальним животінням, внутрішнє споглядання світу. Вони не просто займаються самоаналізом, а висвітлюють його ніби ззовні, вважаючи таку форму репрезентації буття оптимальною, шукаючи для неї нових текстових форм, які протиставляються традиційним.

Таким чином, проаналізувавши погляди сучасних літературознавців можемо говорити, що представники сучасного літературознавства, як вітчизняного, так і зарубіжного, не мають однастайної думки ні щодо часу виникнення постмодернізму в українській культурі, ні щодо оцінки його ціннісно-естетичних засад. Погляди дослідників іноді відрізняються протилежністю – одні наголошують на культурно-історичній зумовленості українського варіанту постмодернізму, інші – на недоречності і навіть неприпустимості його існування у вітчизняній літературі.

Не підлягають сумніву наступні постулати:

- постмодерністи позбавили українську літературу з полону стереотипів, усталеності, асоціативно-образної одноманітності. Вони стали авторами нового естетичного формату, що вплинув на національну культурну практику кінця XX – початку XXI століття, яка шукає власних перспектив.
- художнє слово вийшло із сформованих традицією стереотипів, мова набула різнобарвності та різноманітності, був певним чином десакаралізований її культурний код, попередній мистецький досвід набув іронічного перерізування, маркером постмодерної ситуації став абсурд, інтертекстуальність

дозволила вести діалог культур, структурно-смысловим алгоритмом конструювання тексту став колаж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Христо В.О. Український постмодернізм в оцінці критики. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки*, 2014. Вип. 4.14. С. 189–193. URL: режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2014_4.14_40.
2. Маленко О. О. Світоглядні модули постмодернізму в національній художньо-естетичній практиці кінця XX ст.: рецепція наукового осмислення проблеми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40(2). С. 110–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_40%282%29__14.
3. Марцовенко С.І. Постмодернізм в українській літературі: на матеріалі роману Ю. Андруховича «Дванадцять обручів». *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2011. № 2 (2). С. 175–178.
4. Агеева В. Чи буде постмодерн золотим віком класики? *Література плюс*. 1999. № 7–8. С. 4–5.
5. Саноцька Н. Інтерпретація феномену творчості у постмодерному дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2013. № 750: Філософські науки. С. 41–46.
6. Квіт С. Основи герменевтики. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 1998. С. 65–66.
7. Ячменьова М. М. До сутності терміна постмодерністський роман. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2005. Вип. 22. С. 207–211.
8. Баран Є. В одній літературній шерензі: літературні рушення 90-х та модернізм, постмодернізм, авангард, молодь, сучасна й колишня, ЕТС. *Слово і час*. 1996. № 7. С. 30 – 32.
9. Бондар-Терещенко І. Апорія постмодерну. *Слово і час*, 1999. № 3. С. 57–58.
10. Попіль Д. Український постмодернізм у дзеркалі медіа. *Вісник Львів. ун-ту*, 2011. Вип. 34. С. 183–187.
11. Рубчак Б. «XXI сторіччя прийшло разом з постмодерністами», або про літературу, право вибору, дух імпровізації, міт України і не тільки про. *Літературна Україна*, 1997. 21 серпня.
12. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 127 с.
13. Єшкілев В. Постмодерністична «машина вживання» і українська культурна традиція. *І*. 2000. № 9. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jeshkilev.htm>
14. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. К.: Критика, 2005. 324 с.
15. Погрібна Т. А. Реалії як етнокультурні маркери в художньому тексті та їх переклад. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, 2016. Вип. 10(2). С. 276–281. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apftp_2016_10%282%29__55.
16. Неборак В. Мова і поетичне покоління *Бу-Ба-Бу*. Львів: Каменяр, 1995. С. 214–219.

УДК 372.881.161.1

Тагашева Гульзинат, Мусабекова Г.Т.
(Шымкент, Казахстан)

ОРФОГРАФИЧЕСКАЯ РАБОТА ПРИ ИЗУЧЕНИИ СЛУЖЕБНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В 5 КЛАССЕ

Аннотация. В статье проанализированы основные трудности и предложены эффективные методические приемы орфографической работы при изучении предлогов, союзов и частиц в 5 классе, опираясь на функционально-семантический подход.

Ключевые слова: орфографическая работа, изучение, служебные части речи, 5 класс.

Abstract. The article analyzes the main difficulties and proposes effective methodological techniques for spelling work when studying prepositions, conjunctions, and particles in the 5th grade, based on a functional-semantic approach. Keywords: spelling work, study, function words, 5th grade.

Keywords: spelling work, study, function words, 5th grade.

Изучение морфологии в 5 классе открывает для учащихся новый, системный взгляд на язык. После начальной школы, где основное внимание уделялось звукам, буквам и составу слова, пятиклассники приступают к классификации слов по частям речи. Особое место в этой системе занимают служебные части речи: предлоги, союзы и частицы.

Актуальность темы обусловлена тем, что орфографические навыки, связанные со служебными частями речи, являются одними из самых сложных для усвоения. В отличие от самостоятельных частей речи, служебные слова: не имеют лексического значения (или оно сильно ослаблено), не являются членами предложения, часто омофоничны (звучат одинаково) самостоятельным частям речи.

Именно эта "невидимость" их семантики и синтаксической роли создает основную методическую проблему. Ученик 5 класса, чье абстрактное мышление еще находится в стадии формирования, с трудом усваивает правила, основанные на различении грамматических функций.

Известный методист Д.И. Тихомиров еще в 80-е годы XIX в. справедливо указывал, что при употреблении предлогов в письменной речи учащиеся больше всего затрудняются в следующих случаях:

1) когда «предлог, оканчивающийся на согласный, вполне сливается со следующим за ним словом, начинающимся с гласного»;

2) когда «звуки предлогов «з», «б», «в» и другие слышатся как «с», «п», «ф» и другие»;

3) когда «одним и тем же звуком оканчивается предлог и начинается следующее слово» [1]. И еще, как показывают специальные исследования, проведенные еще в советское время, затруднения в раздельном написании предлогов вызываются для детей

недостаточной конкретностью лексического значения существительного, которым управляет предлог «...Чем менее определено выражена предметность существительного, тем вероятнее становится ошибочное слитное написание предлогов» [2].

Таким образом, возникающие трудности при письме предлогов объясняются разными причинами. Следовательно, при обучении письму необходим дифференцированный подход к отдельным группам написаний предлогов.

При работе с предлогами учителю необходимо предусмотреть следующие случаи употребления предлогов в письменной речи: 1) предлог употреблен с существительным, имеющим конкретное значение («у дома», «в парте», «за рекой») и отвлеченное значение («с радостью», «без страха», «в восторге»); 2) предлог входит в предложение с бесприставочным глаголом («жил в клетке», «идет в школу», «плывет по морю»); в предложении имеются глаголы с приставками («вошел во двор», «побежал по улице»); 3) графическое начертание глагола не расходится с произношением («в лесу», «из дерева», «с Вашей»); 4) согласные звуки предлога оглушаются или озвончаются («в траве», «к другу», «с дуба»), 5) существительное, стоящее после предлога, начинается с гласной буквы («над окном», «с улицы», «от Оли», «к огороду»); 6) согласный звук предлога и согласный, с которого начинается существительное, одинаковы («с Соней», «в воде», «к конуре»).

Принимается во внимание степень лексической, морфологической и фонетической трудности.

При изучении служебных частей речи учитель сталкивается с тем, что ученик не может "потрогать" слово, задать к нему вопрос, представить его образ. Слово «в» или «чтобы» для него – чистая абстракция. Поэтому орфографическая работа не может строиться исключительно на заучивании правил. Она должна опираться на: наглядность (схемы, таблицы, алгоритмы), постоянную речевую практику (составление предложений, редактирование), опору на синтаксис (умение видеть структуру предложения).

Основная орфографическая задача при изучении служебных слов – научить различать омофоны и освоить слитное, раздельное и дефисное написание.

Орфографическая работа при изучении предлогов

В 5 классе происходит систематизация знаний о непроизводных (простых) предлогах и первое знакомство с производными предлогами.

Непроизводные предлоги

Главная орфограмма – раздельное написание предлога со словом. Казалось бы, эта тема усвоена в начальной школе. Однако ошибка "слитного написания" (например, «вшколу», «подороге») все еще встречается.

Методические приемы:

Прием "вставки слова": Между предлогом и словом всегда можно вставить вопрос или определение.

По (какой?) дорожке?

По (широкой) дорожке.

Игровой прием "Разорви цепочку": Учитель пишет на доске слитно (ПОПОЛЮБЕЖИТЗАЯЦ), ученики должны "разорвать" цепочку в нужных местах, графически выделяя предлоги.

Работа с деформированным текстом: Восстановление предлогов в тексте помогает осознать их связующую функцию и границы.

Производные предлоги

Это одна из самых сложных тем 5 класса. Учащиеся знакомятся с предлогами, образованными от других частей речи (существительных, наречий), и учатся отличать их от омонимичных сочетаний.

Основная трудность – правописание производных предлогов (*вследствие, ввиду, в течение, в продолжение*) и отличие их от существительных с предлогами (*в следствии, в виду, в течении, в продолжении*).

Методические приемы:

Метод семантической замены (синонимы):

Вследствие (дождя) = *из-за* (дождя). (Причина)

Ввиду (отъезда) = *из-за, по причине* (отъезда). (Причина)

Насчет (поездки) = *о* (поездке).

Метод вопроса (опора на падеж):

Предлог: *Вследствие* (чего?) *дождя*. (Задается один вопрос к существительному).

Существительное: *В* (чём?) *следствии по делу* (была ошибка). (Вопрос задается к существительному, предлог «в» указывает на место или объект).

Визуальный алгоритм:

Можно ли задать вопрос «в чём?» или вставить слово (напр., «самом»)?

Да -> Существительное с предлогом. Пишем раздельно, на конце Е. (*В самом течении реки*).

Нет -> Производный предлог. Пишем слитно (или раздельно, если *в течение*), на конце Е. (*В течение урока* = время).

Заучивание "опасных" пар: Эффективно работает составление и заучивание пар предложений:

Я не был в школе ввиду (по причине) болезни. Имей в виду (устойчивое сочетание), завтра контрольная.

Орфографическая работа при изучении союзов

В 5 классе закладывается фундамент для различения союзов и омонимичных им местоимений или наречий с частицами/предлогами. Главная орфограмма – слитное и раздельное написание.

Союзы ЧТОБЫ, ТОЖЕ, ТАКЖЕ

Это "триада" самых частотных ошибок. Работа должна строиться на синтаксическом и семантическом анализе.

Метод для ЧТОБЫ / ЧТО БЫ:

1. Прием "изъятия частицы": Частицу *БЫ* в местоимении *ЧТО БЫ* можно убрать или переставить в другое место.

Я пришел, чтобы ты не скучал. (Убрать *БЫ* нельзя: *Я пришел, что ты не скучал* – смысл нарушен. Это союз, пишем слитно).

Что бы мне почитать?* (Можно убрать: *Что мне почитать?* Можно переставить: *Что мне почитать бы?* Это местоимение с частицей, пишем раздельно).

2. Прием "цели": Союз *ЧТОБЫ* чаще всего указывает на цель (можно заменить на «для того чтобы»).

Метод для *ТОЖЕ*, *ТАКЖЕ* / *ТО ЖЕ*, *ТАК ЖЕ*:

1. Прием "синонимической замены": Союзы *ТОЖЕ* и *ТАКЖЕ* взаимозаменяемы и равны по значению союзу *И*.

Я тоже (и) пойду в кино.

Он также (и) любит музыку.

2. Прием "изъятия": В сочетаниях *ТО ЖЕ* (местоимение + частица) и *ТАК ЖЕ* (наречие + частица) частицу *ЖЕ* можно опустить.

Он делал то же самое. (Опускаем *ЖЕ*: *Он делал то самое.* Смысл не нарушен. Пишем раздельно).

Он сделал все так же, как и я. (Опускаем *ЖЕ*: *Он сделал все так, как и я.* Смысл не нарушен. Пишем раздельно).

3. Прием "слова-подсказки": После *ТО ЖЕ* и *ТАК ЖЕ* часто следуют слова «что», «как», «самое».

Я купил то же, что и ты.

3.2. Союзы *ЗАТО* / *ЗА ТО*

1. Прием "синонимической замены": Союз *ЗАТО* равен по значению союзу *НО*.

День был пасмурный, зато (но) теплый.

2. Прием "вопроса": В сочетании *ЗА ТО* (предлог + местоимение) к местоимению *ТО* можно задать вопрос.

Спасибо за то (за что?), что пришел.

Спрячься за то (какое?) дерево.

Для закрепления этих правил необходимы тренировочные упражнения (предупредительные диктанты, выборочное списывание, конструирование предложений) и постоянное графическое объяснение (выделение союзов, подчеркивание омофонов как членов предложения).

Орфографическая работа при изучении частиц

Частицы — самая неуловимая для пятиклассника часть речи. У них нет лексического значения, они вносят лишь добавочные оттенки. Орфографические трудности здесь — дефисное и раздельное написание.

Дефисное написание частиц (*-ТО*, *-ЛИБО*, *-НИБУДЬ*, *-КА*)

Это правило, как правило, усваивается легко, так как опирается на зрительную память и четкий алгоритм.

Методические приемы:

Прием "Запомни стишок":

Частицы *-то*, *-либо*, *-нибудь*, *-ка* Не забывай про дефис, дружок!

Игровой прием "Конструктор": Ученикам даются "кирпичики" (местоимения *кто*, *что*, *где* и частицы *-то*, *-либо*, *-нибудь*). Задача — "построить" как можно больше слов, правильно ставя дефис.

Раздельное написание частиц (*БЫ*, *ЛИ*, *ЖЕ*)

Здесь основная сложность — отличить их от омонимичных союзов (*чтобы, тоже, также*), что разбиралось выше. Главный прием — показать их "свободу" в предложении (возможность перестановки) и раздельное написание с другими словами (например, с глаголами: *пришел бы, знал ли*).

Правописание НЕ и НИ

Это вершина орфографической работы в 5 классе. Хотя частица *НЕ* изучается со всеми частями речи, а *НИ* — при изучении местоимений и наречий, основы закладываются именно при общем знакомстве с частицами.

Методические приемы (основы в 5 классе):

Различение *НЕ* и *НИ* по значению:

НЕ — отрицание (*Я не был там.*)

НИ — усиление отрицания (когда *НЕ* уже есть или подразумевается) или полное отрицание в конструкциях «*ни одного*», «*ни капли*».

На небе нет ни облачка.

Никто не пришел.

Прием "ударения": В отрицательных местоимениях под ударением пишется *НЕ* (*некто, нечто*), в безударном положении — *НИ* (**никто, ничто*).

Работа с алгоритмами: Особенно важен алгоритм для правописания *НЕ* с существительными и прилагательными, который будет активно использоваться в 6-7 классах (проверка на синоним без *НЕ*, наличие противопоставления с союзом *А* и т.д.).

Формы контроля и закрепления

Для успешного усвоения орфографии служебных частей речи нельзя ограничиваться одним видом упражнений. Работа должна быть системной и разнообразной:

1. Объяснительный диктант: Ученики записывают и графически объясняют выбор слитного, раздельного или дефисного написания (*чтобы* — союз; *что бы* — мест. + част.).

2. Выборочный диктант: Выписать из текста только служебные части речи, распределяя их по группам (слитно, раздельно, через дефис).

3. Цифровой диктант: (1 — слитно, 2 — раздельно, 3 — дефис). Учитель диктует словосочетания, ученики записывают только ряд цифр.

4. Творческое конструирование: Составить 2-3 предложения с каждой омонимичной парой (например, *зато/за то*), чтобы была видна разница в значении и написании.

5. Лингвистическая сказка: Придумать сказку о том, как "поссорились" местоимение *ЧТО* и частица *БЫ* и почему они стали писаться раздельно.

6. Работа с корректором: Найти и исправить ошибки в готовом тексте, объясняя свой выбор.

Орфографическая работа при изучении служебных частей речи в 5 классе является пропедевтикой (подготовкой) к успешному усвоению сложных тем синтаксиса, а также к итоговой аттестации в 9 и 11 классах, где эти орфограммы традиционно вызывают наибольшие затруднения.

Ключ к успеху — функциональный подход. Ученик должен не зазубрить правило, а понять функцию слова в предложении. Если он видит, что слово «*чтобы*» связывает две

части предложения с целью, он напишет его слитно. Если он видит, что «что» – это местоимение, к которому можно задать вопрос (пусть и мысленно), а «бы» – "блуждающая" частица, он напишет их отдельно.

Задача учителя – через систему алгоритмов, наглядных схем и разнообразных упражнений развить у пятиклассников орфографическую зоркость и научить применять орфографические правила на практике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Богоявленский Д.Н. Усвоение грамматических понятий. - М.: Педагогика, 1999. - С. 184-187.
2. Рамзаева Т.Г. Уроки русского языка в 1 классе. - М.: Просвещение, 2001. - 121 с.

Топашов М.Ә.**ф.ғ.к., доцент,****Акатаева Ш.Б.****ф.ғ.к., доцент****Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
(Қарағанды, Қазақстан)****АҚЫН – ЖЫРАУЛАР ӨЛЕҢ – ТОЛҒАУЛАРЫНДАҒЫ МӘҢГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫ**

Аннотация. Мақалада «Мәңгілік ел» идеясының қайнар – бастауларына, арғытүп белгілеріне жіті назар аударылып, оның жыраулық, ақындық поэзияда сабақтаса жалғасуының ерекшеліктері қарастырылады. Жыраулардың дәстүрлі дүниетанымы түркі жазба ескерткіштеріндегі ел болу идеясымен үйлесім табуы, ұлттық идеология тұрғысынан үндесуі әдеби байланыс аясында талданады. Махамбет, Дулат, Шортанбайлардың өлең – толғауларындағы елдің бірлігі, тұтастығы туралы айтқан ой – пікірлеріне талдау жасау арқылы жыраулар мен ақындар арасындағы сан ғасырлар бойы жалғасып жатқан шығармашылық байланыс бір сәтке үзілген емес деген тұжырым жасалды.

Алаш арыстары Ахмет, Міржақып, Мағжандардың Абай дәстүрін қалай жалғастыра алғанын анықтау, әсіресе, олардың көзқарастарындағы ұлттық мүдде, тағы басқа ортақ жайларды нақтылау мақсат етілді. Сол себепті, ұлттық дүниетанымның астарына терең үңіліп, «ел-жұрт» идеясын өмірге әкелген Абайдың қазақ дүниетанымына, оның өмір сүру дәстүріне, елдік салт-санасына жасаған тұжырым – түйіндеулері Ахмет, Міржақып, Мағжандарға қалай әсер еткені салыстыра талдау арқылы дәлелденді.

«Мәңгілік ел» идеясының тарихи тамырын анықтау, қалыптасу кезеңдерін әдеби сабақтастықта қарастыру, оның қазақ елінің ұлттық идеясына айналуын зерделеу дәстүр жалғастығы тұрғысынан қарастырылды.

Кілт сөздер: ақын, жырау, дәстүр, өлең, жыр, поэзия, тақырып, идея, ел.

Топашов М.А., Акатаева Ш.Б.

Қарағанды университеті Қазпотребсоюза

(Қарағанды, Қазақстан)

ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ – ЖЫРАУОВ

Аннотация. В статье уделяется пристальное внимание истокам идеи «Мәңгілік ел» признакам архетипа, рассматриваются особенности ее преемственности в жырауской поэтической поэзии. Традиционное мировоззрение жырау анализируется в контексте литературной коммуникации, чтобы оно сочеталось с идеей становления страны в тюркских письменных памятниках, гармонизировалось с точки зрения национальной идеологии. Анализируя мысли Махамбета, Дулата, Шортанбая о

единстве, целостности страны в стихах, был сделан вывод о том, что многовековая творческая связь между жырау и поэтами не прерывалась ни на мгновение.

Деятельность представителей движения Алаш Ахмета, Миржақыпа, Мағжана была направлена на продолжение традиций, заложенных самим Абаем. В частности были отображены национальные идеи в их трудах. Поэтому углубившись в истоки национального мировоззрения и воплотив в жизнь идею «ел-жұрт» можно сравнить, как высказывания Абая повлияли на казахское мировоззрение, традиции, обычаи своего народа, а также на взгляды Ахмета, Миржақыпа и Мағжана.

Конкретизация теоретических основ идеи «Мәңгілік ел» прежде всего была направлена на выявление исторических корней, изучение превращения независимого казахского народа в национальную идею, а также были рассмотрены этапы становления в литературной преемственности с точки зрения продолжения традиций казахского народа.

Ключевые слова: поэт, жырау, традиция, стихотворение, песня, поэзия, тема, идея, страна.

Topashov M.A., Akataeva Sh.B.
Karaganda University of kazpotrebsoyuz
(Karaganda, Kazakhstan)

THE IDEA OF "MANGILIK EL" IN THE POEMS – REFLECTIONS OF POETS – ZHYRAU

Annotation. The article pays close attention to the origins of the idea of "Mangilik El", the features of its continuation in zhyrau and poetic poetry. The harmony of the traditional worldview of the zhyrau with the idea of being a country in the Turkic written monuments, consonance with the national ideology is analyzed within the framework of literary communication. By analyzing the thoughts of makhambet, Dulat, Shortanbai in his poems about the unity and integrity of the country, it was concluded that the creative connection between zhyrau and poets, which has been going on for many centuries, was not interrupted for a moment.

It was aimed to find out how the Alash arys Ahmet, Mirzhakyp and Magzhan managed to continue the traditions of Abai, especially to clarify the national interests in their views, and other common points. Therefore, it was proved by a comparative analysis of how Abai's conclusions about the Kazakh worldview, traditions of his life, country customs influenced Akhmet, Mirzhakyp and Magzhan, who deeply studied the background of the National worldview and brought to life the idea of "El-Zhurt".

Clarification of the theoretical foundations of the idea of "mangilik el", identification of historical roots, consideration of the stages of formation in literary continuity, the study of the transformation of an independent Kazakh into a national idea today was considered from the point of view of the continuation of tradition.

Keywords: poet, zhyrau, tradition, poem, song, poetry, theme, idea, country.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР
THE MAIN PROVISIONS

«Существует вполне обоснованные опасения, что глобализаций ослабит передачу культуры от поколения к поколению в результате эффекта замещения. [1, 98]. Демек, әдеби-мәдени контекстегі «Мәңгілік ел» идеясын зерттеу – уақыт сұранысынан туындап отырған өзекті мәселелердің бірі. Қазіргі уақытта біздің еліміз зерттеудің жаңа жүйесін жасап, әлемдік ғылым кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл ғылым саласындағы елеулі өзгерістерге байланысты орын алып отыр. Зерттеу парадигмасы жаңарды, соны сипаты пайда болды. Тәуелсіздік рухы әріден келе жатқан ұлттық идея мен ұлттық идеологияның маңызын арттыра түсті. Мәңгі ел болу үшін ұлттың тарихын, әдебиеті мен мәдениетін, яғни ұлттық құндылықтарын жете зерттеп, насихаттау қажет. Өйткені, халықтың өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгі – әдебиеті мен мәдениеті, рухы мен тілі. Сол себепті, халықтың тарихын, әдебиетін, және оның философиясын зерттеу арқылы ұлттық идеологияны қалыптастырып, жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеу басты мұрат болуы тиіс. Мақсат әдеби – мәдени мұраны заманауи бағытта жаңаша зерттеудің ғылыми – әдістемелік негізін жасау, оны іс – тәжірибеде жүзеге асырып, бүгінгі күн үшін өзектілігін анықтау. Бұл сала қанша зерттелді дегенімізбен, әлі де қарастыратын мәселелер жоқ емес.

KIRISPE
INTRODUCTION

Мәңгілік ел» ұлттық идеясы қоғамның рухани өмірінің бір бөлігі ретінде мән – мағына түзу, құндылықтар бағдарын анықтау, қоғамды ізгілендіру міндеттерін атқарады. Ол туған елінің тарихи келбеті мен шығармашылық өнеріне деген сүйіспеншілік, халықтың мәдени болмыс – бітімі мен рухани қасиетін түйсіне пайымдауы, тарихи жады мен келешек бейнесінің бірлігі сынды құндылықтарға негізделген.

«Мәңгілік ел» идеясының арғытүп негіздері, түркілік дүниетаным мен оның тарихи кезеңдердегі қалыптасу мұраттарының мақсат – міндеттері ғылыми айналымға енді түсіп жатыр. Сол себепті мәңгілік елге қатысты негізгі ой– тұжырымдар, қағидалар жүйеленіп берілуі үшін ақын – жыраулар өлең – толғауларына нақты талдау жасалады. Олардың мәңгілік ел қағидаларын қалай бейнеленгені екшеліп, өзіндік ерекшеліктері нақтыланады. «And the basic core of this culture was the mythology. Since ancient times, the Turkic state called themselves “people chosen by God”, as it was evidenced by the information from the ancient runic writings. In the Yenisei runic it was called a state. This ancient mythological cycle is an integral part of the public cult of the Turk Empire. Descendants of “Kokturk” that first led a nomadic life, settled along the endless expanses from Mongolia to Europe, interacting with many nations, interpenetrating in a different environment, adopting their culture; some of them got accustomed to a sedentary lifestyle. Turkic tribes, known in history books under the general title ‘the Turk Khanate’, later began to found their own state and form their own history and literature», [2, 1]. Көне түркілерден жеткен «Мәңгілік ел»

ұғым –түсінігінің мәні мен мазмұнын анықтап алу, болашақтағы ғылыми танымның көкжиегін кеңейту бағытындағы басты қадам болып табылады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ӘДІСТЕР MATERIALS AND METHODS

Әр жылдары жарық көрген ғылыми зерттеулер мен көрнекті қазақ ғалымы, түріктанушы Қ. Сартқожаұлының «Байырғы түрік жазуының генезисі», «Орхон мұралары» сияқты іргелі монграфиялық еңбектері зерттеу жұмысының материалы ретінде пайдаланылды. Көрнекті түріктанушы Қаржаубай Сартқожаұлы өз еңбегінде «Мәңгілік ел – түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк (Түй-ұқық) негізін қалаған идея...» [3, 65], – екендігін жазады. Осыған ұқсас ой, көңілге қонымды идеялар басқа зерттеу еңбектерде де айтылады [4, 5]. Еліміз түрік бірлігі идеясын тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап көтеруде. Ақын – жазушылар мен ғалымдар ұлттық идеология қалыптастыру жолындағы ой – пікірлерін баспасөз беттерінде жариялай бастады. Осыған орай орынды ұсыныстар жасалып, жалпыұлттық сипаты бар идеология қарастырылып келді. Абыз Тоныкөк негізін салған «Мәңгілік ел» идеясын қалпына келтіруші, жандандырушы ұлт қазақ екені әлемге аян. Түріктанушы Дархан Қыдырәлінің: «Енді осы Еуразиялық кеңістікті толтыра беруіміз керек. Түріктің бойындағы пассионарлық қасиет қайта оянууда. Түркі мәдениетінсіз, түркілік санасыз, түркі тарихынсыз Еуразия кеңістігін елестету мүмкін емес. Ежелгі түркілер, сақтар мен скифтер, ғұндар мен қыпшақтар Еуразияның ен даласын еркін қоныстанған. Бүгінгі түсінікпен алғанда, Алтын Орданы да Еуразиялық мемлекет деп атауға болады. Біздіңше, Шыңғысхан идеялық тұрғыда ұлы түркілік идеяны көтеріп, қос мұхиттың арасын мекендеген халықтың жадындағы тарихи сананы қайта жаңғыртқан» [5, 5], – деуі де тегін емес. Ұлттық рухымыз бен ұлы мұраттарымызды әйгілеп тұрған, данышпан Тоныкөк көксеген «Мәңгілік ел» идеясы бүгінде ұлттық– мемлекеттік идеологиямызға айналды. Мәңгілік ел ұлттық идеясы – өткеннен тағлым алу, келешегімізді кемел ету жолындағы негізгі мұратымыз. Қазақ ақын-жыраулары шығармаларындағы ел бірлігі идеясының ұлттық сипаты мен құрылымы түркі және қазақ сахарасындағы дәстүрлі өнерден бастау алады.

«Мәңгілік ел» ұлттық идея болып жарияланғанымен, осы идеяның тарихи негіздерін, алғышарттарының қай уақытта, кімдерден бастау алатыны зерттеле қойған жоқ. Сол себепті, бұл идеяның еліміздің даму тарихының бір кезеңінде мемлекеттік идеология ретінде уақыт тезінен өтіп, сөйтіп, осы мезгілге дейін ел санасында тарихи сабақтастықты жалғастырып келе жатқандығын зерттеу өзекті мәселе.

Зерттеу жұмысын жазу барысында тарихи – салыстырмалы, жүйелі-кешенді және әдеби – тарихи саралау сияқты ғылыми әдіс-тәсілдер қолданылды.

ТАЛҚЫЛАУ
DISCUSSION

Қазақ мемлекеті өзінің тәуелсіздігін жариялағаннан күннен бастап арғы бабаларымыз көне түркілердің көксеген армандарын жүзеге асыру мақсатымен «Мәңгілік ел» идеясын берік ұстанып келеді. Тәуелсіз қазақ мемлекеті ұлы даланың мұрагері, көк түріктердің тікелей ұрпағы ретінде «Мәңгілік ел» идеясын жаңғыртуы – заңдылық әрі патриоттық парыз. Тарихшы ғалым Х. Әбжанов ұлттық идеяға қатысты ойын былайша білдіреді: «Ұлтты сақтайтын ұлттық идея болуы керек. Ол ұлттың өмір сүруі, тілегі, ниеті, ойы дегенге саяды. Сондықтан да ұлттық идеяны ұлт мұраты деп қабылдасақ, мәселенің тоқ етерін тапқанымыз Демек, «Мәңгілік ел» идеясы тәуелсіз қазақ мемлекетінің нық қағылған қазығы, ұлттың болашағына бағдар болар жасампаз озық ой. Бір кездері жарты әлемді уысында ұстаған көк түріктер империясы ту етіп көтерген, абыз Тоныкөк, ұлы қаған Күлтегін негізін қалаған, мәңгі ел құндылығы бүгін, міне, осылайша қазақ мемлекетінің түп қазығы – ұлттық идеясына айналды. Бұны бүгінгі қазақ елімен мәңгі жасауы тиіс идея деп түсінген дұрыс. «Көктегі түркі тәңірісі, түркінің қасиетті жер – суы былай депті: Түркі халқы жоқ болмасын дейін, халық болсын дейін...» [6, 78]. Мұны мемлекеттің ішкі және тысқы саясатынан туындайтын қауіп – қатерге төтеп беріп, өзіндік қорғаныс қабілетін күшейту деп түсінуге болады. Тоныкөк жазуында мемлекеттің ғұмырлы болуы үшін ел тізгінін ұстағандар мен халықтың бірлігі, сөз бен істің жарасым табуы, елдің тұтастығы үшін ынтымақтың, барлық күштердің ұйытқысы болу қажеттігі түп нысана ретінде айтылады. Күлтегін, Тоныкөк, жазуларындағы ой – идеялардың үзілмеген желісі сан ғасырды артқа тастап біздің заманымызға жетті. Көне түркінің өркениеті руна жазбаларында елін қорғау, мемлекетті күшейту, нәсілдің құрып кетпеуі қысқа, нақты ой – түйіндермен нақтыланады. Елдік мұрат, ерлік дәстүр, сондай – ақ, бұл жазбаларда мемлекет құру, ел басқару ісіне дейінгі ұстанымдар баяндалады. Сондықтан, бұлардың бәрі қазіргі таңда қазақтың ұлттық құндылықтары ретінде саналуы тиіс. Көрнекті ғалым А. Егеубаев: «Құтадғу білік» дастанының Орхон–Енисей жазбаларымен да тамырластығы және XIV–XV ғасырлардағы қазақ жырауларының үрдісімен, классикалық қазақ әдебиеті үлгілерімен сабақтастығы өркенді әдеби арнасын танытады» [7, 95], – дейді. Демек, қазақ ақын – жырауларын Орхон ескерткіштеріндегі ой – пікірлермен байланыстыратын идеялық бірлік бар. Ол өз елін, өз жерін шет басқыншылардан, сыртқы жаулардан қорғау идеясы. Бұл идея уақыт сұранысына қарай сабақтастық тауып, келер күндердің рухымен үндесіп, өлең – жырдың өзегіне алынып келді. Қазақтың данагөй жырауы Асан қайғы қазақ жерін құтты мекенге, жерұйыққа айналдыруды арман етіп, сол үшін жанын да аямағаны тарихтан белгілі. Ол мәңгі ел болу жолында аянбай тер төгіп, тәуелсіздік үшін күресті. Келер ұрпақтың жарқын болашағы үшін ортақ құндылыққа өлшеусіз үлес қосты. Тәуелсіздікті сақтап қалу үшін елдің бірлігін мығым ете түсетін біртұтас идея, алға жетелейтін бағыт – бағдар, мақсат – мұрат болу керектігін түсінді. Мақсаты айқын, рухы биік, жасампаздыққа жаны құштар, ертеңіне сеніммен қарайтын халық ғана тарихта «Мәңгі ел» болып қалатынын жырлаудан танбады. Елдің бірлігін сақтауды көздеп, халықтың қамқоры бола білді. Е. Ысмайлов: «Жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, көбінесе, заман – дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық пен

жамандық жайында ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған» [8, 87], – дейді. Демек, Асан қайғының ой – толғамдары, оның ұлттық рух пен елдік сананы жаңғырту идеясы қазірдің өзінде де күшін жойған жоқ. Ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеу тұрғысынан оның мұрасы өз мәнділігін жоғалтпақ емес. Қазақ жұртына құтты мекен – Жерұйық іздеген Асан қайғымен Бұқарға дейінгі рухани кеңістікті мәңгілік ел сарыны байланыстыратыны анық. Дешті қыпшақ даласының данышпаны Асан қайғының өмір, заман, адам, ел туралы тұжырымдамасын жинақтап елтану дастаны деуге болады. Оның ой – идеялары көк түріктердің көсемі Тоныкөк ұсынған мәңгілік ел идеясындағы философиялық түйіндер бір өркениеттің, дәлірек нақтылағанда, арғы бабаларымыздың өмір сүру ғұрпы қалыптастырған бір дүниетанымның жемісі. Ел, қоғам туралы ой – толғамдар Қазтуған, Шалкиіз, Бұқарлардың шығармаларында да бір арнада тоғысып отырады. Олардың дәстүрлі дүниетанымы халқына «Жер ұйық» іздеген Асан қайғының жер тұтастығы, ел тәуелсіздігі толғауы ой – пікірлерімен үйлесім тауып, ұлттық идеология дережесінде теориялық тұрғыдан үндеседі. Жалпы, жыраулардың шығармаларында халқымыздың тыныс – тіршілігіне, елдік салт – санасына жасалған түйіндеулердің өзегі Тоныкөк ұсынған «Мәңгілік ел» идеясында жатыр. Ел тағдырына, оның болашағына алаңдаған ақынның бірі – Дулат Бабатайұлы. Ол өз өлеңдерінде қазақ қоғамының бар шындығын еш бүкпесіз, айна – қатесіз көрсетті. Ресейдің отарлау саясатының асқынып, бұрынғыдан да күшейе түскенін барынша шыншыл бейнеледі.

Батыстан патша түнегі,

Жеріңе келіп, түнеді.

Ішіңе әбден енеді,

Жоныңнан таспа тіледі,

Мұны да Дулат біледі.

Қоғамның кескін – келбетін, отарлау саясатынан туындаған қайғы мен қасіреттің зардабын терең ұғынған Шортанбай да ұлт мүддесі үшін терең толғанды. Өз халқының тағдырын ойлап, қатты қамықты. «Тар заман», «Опасыз жалған», «Бала зары», «Зар заман» сияқты өлеңдерінде дәуір дидарын дұрыс танып, уақыт туындатып отырған мәселелерді орынды көтере білген Шортанбайдың рухани келбетінен Дулат ақынның бар болмысы мен арман – мүддесі жаңғыра көрінді. Ол да Дулат ақын секілді ата – қоныстан айырылып қалмаудың қажет екенін айтып, халықты бірлікке, ынтымаққа үндеді. Қазақтың тәуелсіздікке қол жеткізіп, өзінің ұлттық «Менін» жоғалтпай өмір сүруін армандап өткен Шортанбай, Дулат шығармалары ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде ұлттық мүддеге қызмет жасай береді. Әрі бұл ақындардың шығармалары дәстүрлі қазақ қоғамының сонау жыраулардан бері қалыптасқан болмысының бұзылмауына ықпал етті. Олардың өлең – жырларын – елдің тағдыры туралы ой – толғамдар деуге болады.

Дулат, Шортанбай өлеңдеріндегі «зар заман» идеясы көркемдік дамуда өзгеше сипат иеленді. Бұл ұлттық сананың серпіліп, халықтың рухани оянуына септігі тиді. Олардың шығармалары қазақ қоғамындағы рухани өзгеріс – ізденістермен, қазақы идеялардың өркендеуімен сабақтасып жатты. Дулат, Шортанбайлардың өлең – жырына арқау болған тақырыптар ХІХ ғасырдың екінші жартысында ғұмыр кешкен Мұрат, Нарманбет, Мәшһүр Жүсіптердің шығармашылығында жалғасын тапты. Бұл ұқсастық

тақырыптық – идеялық ізденістері тұрғысынан жақсы байқалды. Тәуелсіздікті үзбей жырлау ұлттық идея мен ұлттық идеологияның маңызын арттыра түсті. Халықтың азаттық үшін күрестегі тағдырын жырлау дәстүрге айналды.

Ұлтының тұрмыс – тіршілігін, рухани кескін – келбетін жақсы түсінген Ыбырай Алтынсарин тәуелсіздікті нығайтатын даңғыл жол оқу – білімге иек арту деп түсініп, «Кел балалар, оқылық», «Өнер білім бар жұрттар» сияқты өлеңдерінде ғылым – білімді дамытуды насихаттайды. Оқу – білімді дамытудағы кедергілерді сынға алады. Білім, ғылым игеруді ол қазақтың ұлттық мүддесімен, тәуелсіздік рухымен байланыстыра өрбйтеді. Қанша уақыт өтсе де оның ағарту және қоғам мәселелерін қарастырған еңбектерінде айтылған ой – пікірлер өзінің құндылығын әлі күнге жойған жоқ. Кейбір зерттеушілердің айтып, жазып жүргеніндей Ыбырай дінге қарсы болмаған. Анығында, ол татар және Бұхарадан келген моллалар насихатының ұлттық мүддеге қайшы тұстарына ғана қарсы болған. Н.И. Ильминскийге жазған хатында татар және Бұхара моллаларынан оқыған жастардың діни білімі өте төмен, шала сауатты, әрі басқа дін өкілдеріне өшпенділікпен қарайтын болып шығады деп көрсетеді. Мұндай дүмше моллалардың ақыл – парасаттан ада, кісіліктен құралақан келетіндігін қатты сынайды. Сонымен қатар ол қазақ балаларына дінді зорлап үйретушілерге де үзілді – кесілді қарсы болды.

Ыбырай «... мұнымен, оқушылар мектебінің келешегін ғана емес, онымен қабат жалпы орыс – қазақ мектептерінің бәрінің де келешегін мүлдем бүлдіріп алуымыз мүмкін ғой!» [9, 63], – дейді. Бұдан Ыбырайдың халқының болашағына алаңдағанын көреміз. Келешекте ел тізгінін ұстар жастардың білімді, өнерлі болып өсуін, ұлттық болмысын жоғалтып алмауын қалайды. Халық ұрпағымен мәңгі жасайтынын ескерсек, онда Ыбырайдың айтпағы жастарға сапалы білім, саналы тәрбие беру керек дегенге саяды. Халқының өзіндік мәдениеті дамуын аңсайды, тілінің бөтен тілмен шұбарланбай таза болғанын тілейді. «Моллалар өздерінің адам басын қатыратын ерекше қасиеттерінің үстіне, қазақтың табиғи тілін де бұзып жүр» деп реніш білдіреді. Тіл тазалығына, оның бөтен, былғаныш сөздермен шұбарланбауына қатты мән берген. Халықтың мәңгі өмір сүруінің кепілі тілде екенін ұғынған Ыбырайдың пікірі бүгінде өзекті. Тіл туралы Ыбырайдың жасаған түйіндеулері бүгінгі күннің өзекті мәселерімен үндеседі. Халықтың мәңгі ғұмыры – оның тілінде. Сол себепті, ол толғаған ұлттық мәселелердің түйіні мәңгі ел болудың кепілі.

Абай қазақ қоғамының әлеуметтік – саяси және территориялық тұтастығынан айрылған тұсында өмір сүрді. «Бөліп ал да, билей бер» саясаты туындатқан қоғамдық ахуал Абайдың « Қалың елім, қазағым, қайран жұртым » деп аталатын өлеңінен жақсы байқалды. Қалың елі – қазағының қамын ойлап егілді, сол үшін ұнамсыздықты аямай сынау арқылы қоғамды түзетуді ойлады. « Глобализм мобилизует оборонительные сознание, направление на защиту утрачиваемой культурной самобтности», [10, 83]. Абай заманында қазақтың ұлттық идеясы сапалық тұрғыдан жетіліп, уақыт ағымына орай, саяси тұрғыдан ширығып, нығая түсті. Абай тағылымы, оның ұсынған елді біріктіруші рухани күш – ұлттық идеясы қазақ елін тың серпіліске бастап, келешек ұрпақты ізгі ниеттерге жетелеп, ұлттық сезімін күшейте түсті. Ұлттық идеяның алғышарттары Абайдың рухани әлемін негіздейтін көркем туындыларында да аз емес. Адам мен қоғамның қатынасын реттеудегі негізгі өлшем – Абай дүниетанымында мол. Ұлттық рухани

құндылықтың басқа да элементтері осы Абай дүниетанымының айналасында өрбиді. Ел мен жер тағдырына, адам болмысының табиғатына сын көзбен қараған Абайдың рухани әлемі « ұлт идеясын » қалыптастыруға ерекше қызмет етті.

«XX ғасыр қазақ даласына да жаңа дәуірдің жаршысы болып келді. Абай дәстүрін дамытып жалғастырған ізбасар ақындар Шәкәрім, Ахмет, Міржақып, Сұлтанмахмұт, Мағжандар тарих сахнасына шықты», [11, 33]. Мағжан шығармаларының ұлтқа қызмет етуі мен түрікшілдікті насихаттаған идеялары Абай дүниетанымында жатыр. «От», «Пайғамбар», «Күншығыс», «Түркістан», «Жер жүзіне» өлеңдерінің идеялық – мазмұны отаршылдыққа қарсы күрес дәуірі туғызған ояну жылдарының жалынды жыры. Міне, осындай ұлттық дүниетанымынан туған өлеңдер ақын санасының өсуімен, тәуелсіздік идеясымен тікелей байланысты болды. Отаршылдыққа наразылық идеясына толы өлеңдері жаңа саяси – қоғамдық мазмұн иеленді. Оның ақындық болмысы ұлт – азаттық идеяны көркем бейнелеуге бейім болды. Сол себепті, ол тарих тереңіне үңіліп, түрікшілдікті насихаттады. Бұл бағыт – қазіргі таңда түркі халықтарына ортақ идея ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен, көне түркілерден бастау алған мәңгілік ел идеясы Мағжан шығармашылығы арқылы қайта жаңғырып, тәуелсіз мемлекетіміздің рухани тұрғыдан тұрақты даму ресурсына айналып отыр.

Адам мен қоғамның қатынасын реттеудегі негізгі өлшем – Абай дүниетанымында мол. Ұлттық рухани байлықтың басқа да элементтері осы Абай дүниетанымының айналасында өрбиді. Абай әлемі бізге елдік салтымыз бен ұлттық дәстүрімізді сезіндіруімен қымбат. Алаш арыстары Ахметтің, Міржақыптың ой – пікірлері Абай дүниетанымымен үндестік тауып, ұлттық идеология дережесінде көтерілді. М. Дулатовтың «Оян, қазақ!» өлеңдер жинағы ұлттық рух пен ұлттық сананың қайта жаңғыруына айрықша әсер етті. Санаға сәуле түсіріп, халықтың рухын оятқан бұл шығармалардың маңызы ерекше болды. Тәуелсіздік үшін күреске үндеу, ұлттық сананы ояту, сонымен қатар туған халқының тағдырындағы қиындықтар мен ауыртпалықтардың сырына үңіліп, оның әлеуметтік тамырын әшкерелеуді мақсат еткен шығармалар өзінің идеялық – тақырыптық сипатын бүгін де жойған жоқ.

Міржақып:

Көзінді аш, оян, қазақ, көтер басты.

Өткізбей қараңғыда бекер жасты.

Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,

Қазағым, енді жату жарамасты.

«А. Байтұрсынұлы – ұлттық рухымыздың ұлы тіні. Ұлттық рух деген – ұлттық намыс қой, қазақ екенін сезіну. Соны бастап берген, сары маса болып ызындап, бүкіл халықты «қазақпын» деп көтерілуге шақырған – Ахмет Байтұрсынұлы», [12, 1]. Осы тұста ұлттың санасын қоғамдық – саяси жайттарға аудару, бұғауға түскен елді азаттық үшін күреске үндейтін шығармалар қажет екенін алаш арысы Ахмет те жете түсінді. Сол себепті, ол халқын ашық күреске шақырды.

Ахмет: Кей істің шарты құрбанмен,

Болмас, қорқып тұрғанмен.

Тәуелсіз ел болу идеясы оның өлмес рухын дәлелдеді. Оның ақындық құдырет – күші елдіктің, тәуелсіздіктің ұлы рухы болуында. Тәуелсіздік үшін күреске үндеген

шығармалары осы тұста әдебиетте ұлт – азаттық идеясын орнықтырды. Осы тұрғыдан келгенде, содан туындайтын саяси – азаттық лирика қалыптасты десек орынды болмақ. Бұл идея мәңгілікке жалғасын тауып, жаңғырып отыратыны ақиқат.

Зерттеуші Л. Мосунова айтады «Решение сложнейших задач нравственно – эстетические воспитания молодежи возможно лишь основе прочной связи литературы как искусства слова с традициями, исторический памятью, духовными ценностями, социально значимыми смыслами, влияющими на идентификацию и ценностно – смысловую сферу» [13, 83], - деп. Бұл жағдай қазақ жастарының арасындағы туған тілі мен тарихын, салт – дәстүрлерін білмегенімен қоса, осы мәселе жөнінде терең ойланып – толғанбайтындарына тікелей қатысты. Халықтың жойылуы үшін оның қырғынға ұшырауы міндетті емес – оны тамырынан, тілі мен ділінен айыру жеткілікті, сөйтіп, халықтың рухы семеді. Өз халқының төл мәдениетін, оның өткені мен бүгінін білмеу ұрпақтар сабақтастығының үзілуіне әкеліп соғатынды. Ал, бұл жалпы алғанда, қоғам мен ұлттың дамуына айтарлықтай нұқсан тигізетіні тарихтан белгілі. Біз атап өткелі отырған парадигма ұлттық болмысымызды нығайта түсуді, этномәдениетімізді қайта таразылап, мемлекетіміздің ұлттық сипаттарын өркендетуді керек ететіндігі сөзсіз. Осыған орай, ұлттық идеяны халқымыздың қарапайым дүниетанымдық ұғымдарынан бастай отырып, қалыптасу кезеңдерін, оның теориялық негіздерін өркениеттік өлшемдер бойынша даму үрдісінде қарастыратын зерттеу еңбектер жазылуы керек. Сонда ғана біз бұл идеяның болашақта ұзақ мерзімге белгіленген стратегиялық мақсаттарды шешудегі маңызы мен мәнін анықтауға мол мүмкіндік аламыз.

ҚОРЫТЫНДЫ CONCLUSION

«Мәңгілік ел» идеясының теориялық негіздерін анықтау, әлеуметтік алғышарттарын нақтылау, қалыптасу кезеңдерін тарихи сабақтастықта қарастыра отырып, бүгінде тәуелсіз қазақ елінің ұлттық идеясына айналуын зерделеу аса маңызды. Мәңгі тәуелсіз ел болу қазақтың ұлттық идеологиясы. Ата – бабаларымыздың сан мың жылдан бергі арманы. Ұлттық идеяны көтерген ақын-жыраулар жердің де, мемлекеттің де иесі – қазақ халқы екенін жырлаумен болды.

Түйіп айтқанда, Күлтегін, Тоныкөктер негіздеп қалыптастырған «Мәңгілік ел» идеясы ақын – жыраулардың өлең – толғауларында жалғасын тауып, ұлы Абайдың көркемдік әлемімен үндесіп, одан әрі алаш арыстарының шығармашылығына ұласып, осылайша, өзінің өміршеңдігін дәлелдеді. Елінің дербестігі мен территориялық тұтастығын аңсаған мәңгілік ел идеясы бүгінде жүзеге асты. Ал, бұл идеяны ұстану ұлттық тұтастыққа шақырып, мәңгі тәуелсіз ел болуға үндейді. Демек, мәңгілік ел идеясы – бүгінгі қазақстанның басты идеяларының бірі болуы тиіс. Сол себепті, ол халқымен бірге мәңгі жасай бермек!

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ибрагимова Г.А. Влияние глобализаций не проблему трансформаций культурного пространства // Ценности и смыслы. - 2017. N1. С. 93-99.

2. Abdibek Zhanar, Aimukhambet Zhanat, Abylkhaitkyzy Rysgul & Abdimomynov Nurtas. The Problems of the Mythological Personages in the Ancient Turkic. Asian Social Science; Vol. 11, Canadian Center of Science and Education. - 2019. 341-347.
3. Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары.–Астана. 2018. – 234.
4. Қыдырәлі Д. «Ұлы дала тарихы», Алматы. 2017. – 123 б.
5. Сыздықов С.М., Селиверстов С.В., Сыздықова Ж.С., Джаферсой Н., Кара А. Қабылдинов
6. Ұжымдық монография. Астана, 2018.– 404.
7. Күлтегін, Тоныкөк: Ежелгі түркі рун жазбалары (Әдеби нұсқасын жасаған Қадыр Мырза Әли.) – Алматы, 2017. – 144 б.
8. Егеубаев А. Кісілік кітабы. Алматы. 2017.– 228 б.
9. Ысмайлов Е. Ақындар. Алматы. 2018. – 256 б.
10. Сүйіншәлиев Х. XIX ғасыр әдебиеті. – Алматы. 2016. – 360 б.
11. Сыздықова Р. Ахмет Байтұрсынұлы – қазақтың ұлттық ғылымының көшбасшысы. «А.Байтұрсынұлының ғылыми мұрасын зерттеу, жүйелеу, насихаттау» ғылыми – теориялық конференция. Алматы. 2017. 5–12 б.
12. Мосунова. Нравственно-эстетические оценки современной литературы как маркеры, культурного кода студентов – филологов.//Перспективы науки и образования» Международный электронный журнал. - 2023. <https://pncjournal.LSSN //2307-2334//30.06.23>.

REFERENCES

1. Ibragimova G.A. The influence of globalizations on the problem of transformations of cultural space // Values and meanings. - 2017. N1. C. 93-99.
2. Abdibek Zhanar, Aimukhambet Zhanat, Abylkhaitkyzy Rysgul & Abdimomynov Nurtas. The Problems of the Mythological Personages in the Ancient Turkic. Asian Social Science; Vol. 11, Canadian Center of Science and Education. - 2019. 341-347.
3. Sartkozhauly K. Orkhon muralary.– Astana. 2018. - 234.
4. Kadyrali D. "Uly dala tarikhy", Almaty. 2017.– 123b.
5. Syzdykov S.M., Seliverstov S.V., Syzdykova Zh.S., Jafersoy N., Kara A. Kabyldinov
6. Uzymdyk monograph. Astana., 2018. – 404.
7. Kultegin, Tonykok: Yezhelgi turki run zhazbalary (Adebi nuskasyn zhasagan Kadyr Myrzai Al.) – Almaty, 2017. – 144 b.
8. Egeubaev A. Kisilik kitabs. Almaty. 2017. – 228 b.
9. Ysmaylov E. Akyndar. Almaty. 2018. – 256 b.
10. Suyinshaliev H. XIX gasyr adebieti. – Almaty. 2016. – 360 b.
11. Syzdykova R. Akhmet Baitursynyly – kazaktyn ulttyk gylymynyn koshasysy. "A. Baitursynuly gylm murasyn zertteu, juyeleu, nasihattau" gylm –theory conference. Almaty. 2017. 5–12 b.
12. Mosunova. Moral and aesthetic assessments of modern literature as markers of the cultural code of students of philology.//Perspectives of Science and Education" International electronic Journal.-2023. <https://pncjournal.LSSN //2307-2334//30.06.23>.

Топашов М.А.
филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
(Қарағанды, Қазақстан)

СУРЕТКЕРДІҢ ОБРАЗ ЖАСАУ ШЕБЕРЛІГІ

Аннотация. Мақалада қазақтың қабырғалы қаламгері М. Мағауин шығармалары талданып, жүйелі қарастырылады. Кең құлашты эпикалық жанрдағы суреткерлік қуаты, қаламгерлік қабілетінің қыр – сыры ашылып, шығарма сипатына ажар беріп тұрған көркемдік құралдар талданып, ғылыми тұрғыдан дәйектеледі. Сонымен қатар жазушының көркем бейне жасау, монолог құру, сюжет өрбітудегі суреткерлік ізеністері талдаудың өзегіне алынады. Жазушының басқа да өзіне тән ерекшеліктеріне қатысты пайымдаулар жасалып, түйін – тұжырымдар айтылады.

Кілт сөздер: жазушы, роман, шығарма, жанр, образ, идея, эпика.

Аннотация. В статье рассматриваются произведения казахского писателя М. Магауина. Анализируется эпическая сила его творчества, раскрываются тонкости писательского мастерства, исследуются художественные средства, придающие произведениям особую выразительность. Особое внимание уделяется художественному образу, созданию монологов и развитию сюжета. Также делаются выводы и оценки, связанные с характерными особенностями писателя.

Ключевые слова: писатель, роман, произведение, жанр, образ, идея, эпика.

Annotation. The article analyzes the works of the Kazakh writer M. Magauin. It systematically examines the expansive epic genre, revealing the writer's artistic power and craftsmanship. The study delves into the artistic devices that enrich the nature of his works. Additionally, the writer's skills in creating vivid images, constructing monologues, and developing plots are discussed in detail. Conclusions and reflections on the writer's distinctive features are also presented.

Keywords: writer, novel, work, genre, image, idea, epic.

Нағыз суреткер қашанда кейіпкерінің сырт келбетін аз бағып, ішкі әлемін, жүрек қалтарысын қалтқысыз бағуға ұмтылады. Кейіпкерінің психологиясына барлау жасайды. Кейіпкерінің жан әлеміндегі құбылыстар арқылы моральдық-этикалық мәселелерді, саяси – идеологиялық өзгерістерді қамти танытады. «Көркем туынды суреткер белгілі бір идеялармен жалындап, көкірегіне ұялаған сырын айтпауға болмайтындай халге жеткенде ғана жазылуға тиісті» [1, 85], - дейтін М. Горький пікірінде кәміл шындық жатқаны күмәнсіз. Бұл пікірдің ақиқаттығына Мұхтар Мағауин шығармашылығына терең үңілген сайын айқын көз жеткізуге болады. Жалпы, тарих фактілеріне жүгінсек белгілі бір уақытта, белгілі бір қоғамда өмір сүрген халық басынан өткен оқиғалардан хабардар боламыз. Ал кейіпкер немесе қаһарман сол заман мен қоғамның көзден де, көңілден де таса болып, ізі суй бастаған шытырман болмысын танып-түсінуге себепші болып отырады. Заманы мен

қоғамына сай қаһарман сан-сапалы мінез-құлыққа бай кейіпкер ретінде суреттеледі. Кейіпкерлердің мінез-құлқы сол уақыт пен заманға тәуелді. «Жығылған биенің жер соғып жатқан басын ұстауға жаңа ғана аты аталған Ораз-Мұхамед сұлтан шақырылды. Бұл екі иығына салбырай түскен қос өрім қара тұлым бар, үлкен қоңыр көзді, қыр мұрынды, қызыл шырай аққұба өңді, әдемі әрі биязы бозбала жігіт еді. Сусар бөрік, үшкіл тұмсық, қызыл жағал сақтияң етік, қызыл жібек шалбар, көк мауытымен тысталған тиін ішіктің белі асыл тас орнатқан көмәр белбеумен буылған, бүкіл тұлғасынан балаңқы жастық лебі еседі. Көп алдына шыққанға, жұрттың бәрі өзіне тесіле, сынай, салмақтай қарағанға қысылғандай. Бетінің ұшы лыпып қызарып тұр. Бірақ лып басып келіп, боз қасқаны шылбырынан ұстады да, шірене тартып тұрып қалды» [2, 99]. Осы шағын үзіндідегі балаң бозбаланың халық ортасына шыққандағы аса салмақты, жас та болса ойлы келбеті, нық басып келіп боз қасқаның шылбырын шірене тартып тұруы, оның болашақ елін, жерін, ұлтын керемет тұтып, босау емес қатал, әділ үстемдік жүргізе білетіндігінен алдын-ала оқырманды хабардар еткендей. Белінен бесік табы кетпеген Ораз-Мұхамед қазақ халқы үшін орыс-қазақ, қытай-қазақ, жоңғар-қазақ, Ібір-Сібір жұрты және қазақ, Орта Азия халықтары және қазақ қатынсатарының шиеленісін санасына серік етіп өседі. Сол себепті де оның заманы, миссиясы табанды, еліне басшылық жасай алатын, берік тұлға болуын талап етеді. Екінші бір жәйт, кейіпкер тұлғасы арқылы сол заманның ғана емес, сол қоғамда жүргізілген сыңаржақ, солақай саясат және де “шаш ал десе бас алатын” шабармандардың әрбір іс, қимыл-әрекеті шынайы көрсетіледі. Мысалы, даланың тағысын құртқан өр кеуде Шақан Шерінің ажалы хайуаннан емес, “Ақ дегендері алғыс, қара дегендері қарғыс” патша үкіметінің шабармандары мен шенділерінен болады. Ал енді осындай үлкен миссияны атқаратын кейіпкер қандай болуы керек. Бір ұлы сыншы В. Белинский: «Нағыз шыншыл туындыларда әрбір кейіпкер таныс бейтаныс болуға тиіс» [3, 65], - деген екен. Егер жазушы қаһарманның аты-жөні, жасы, ұлтынан бастап, семьясына, қызметіне дейін таныстырып өтсе, мұның бәрі ресми анкетаға жазылған деректей әсер қалдырады. Кейбір шығармалардың оқушыға алғаш ұшырағаннан бүкіл әлем сырына қанық, білгір, сұңғыла болып көрінеді де, шын адамдық бейімін, ішіндегі тереңін танытпай, сол жалтылдаған күйінде қалып қояды. Мұндай кейіпкердің оқырман сеніміне ие болуы мүмкін емес. Себебі, қылаңдай міні жоқ, артық сөйлемейтін, кем ойламайтын ақ жүрек қаһарманды дүниеге әкелу қиын. Және де мұндай қаһарманды ойдан шығаруға болмайды. Егер жазушы бұрын әдебиетімізде болмаған, кездеспеген қаһарманның толыққанды образын жасай білсе, бұл оның шын суреткерлігі. Ал Мағауин өзінің романдарында бұрын-соңды қазақ әдебиетінде көрінбеген тың да айшықты бейнелер жасай білді. “Сары қазақ” романындағы Станислав-Стамбек ірі – кесек тұлға. Өмірдің сұмдығын да, зұлымдығын да, қорлығы мен зорлығын да көріп, жақсы адамдардың шапағатына нұрланып, бірақ не үшін өмір сүріп жатқанын түсіне алмай, кеңес үкіметі деген құрсауы мен торы мол айдаһардың көмейінен құтыла алмай, құрбан болып кеткен, бірақ жолының адал екеніне, қазақ дейтін кең пейіл де жомарт халықтың барына, ұлылығына бас иген дара кескін.

Суреткер үшін адамдардың даралық ерекшелігі мен оның қоғамдық табиғаты аңғарылатын сарындар басты мәселе болып табылады. Яғни көркем әдебиет шығармаларындағы кесек, жанды тұлғалардың бойында қайталанбас, ақиқат

даралығының кездесуі. “Сары қазақ” романындағы Станислав-Стамбек орыс, қазақ тілдерін білетін, қазақ даласының әдет-ғұрпын, жақсы-жаманын түбегейлі меңгерген, кеңес үкіметі үшін нағыз керек адам. Жоғарыдағылардың жоғын жоқтап, айтқанын орындап, айдағанына жүріп, басшы болып, өзге ұлттарға үстемдігін жүргізуге болатын еді. Бірақ оған ары жібермейді. Себебі ол дүниенің астаң-кестеңін шығарып, төңкеріс жасаған алпауыт заманның куәсі еді. “Ақтар” келсе де, “қызылдар” келсе де қазақтың олардан көрген шапағаты шамалы. “Байсың”, “Оқығансың”, “Қызылдарды жақтадың” деп мылтық кезенеді. Құрбандыққа нысана – тек қана қазақ. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін де оқыған қазақ зиялыларының көзін құрту, атып-шабу етек алады. Колхоздар құрып, қазақ даласындағы бар малды тартып алып, халықты аштан қырады. Қазақтың малы өзіне бұйырмай ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетеді. Стамбек осы озбырлықтың себебін іздейді. Сорлы қазақтың жазығы не? Кедейлерін не үшін қырды? Үкімет солардікі деген жоқ па еді? Сталин қайда қарап отыр? Қазақтың жер бетінен жоқ болып кетуге шақ тұрғанын білмей ме? Елдің шетіне барып келген, адам өлігінен көрінбейтін далаға екі көзін бір ашып, бір жұмып тұрып қараған Стамбек астан-кестен ойдың құшағында: «...Мен әуелде осының бәрі орысқа қарсы бағытталған зұлымдық деп ойлап едім. Өткен жұртым үшін жаным ауырған. Одан соң қазаққа – бұратана деп аталатын халыққа қарсы жасалмақ геноцид деп түсініп едім. Келген жұртыма жаным ашыған. Алғашқысы теріс емес, соңғысы ақиқатқа айналып барады. Сонда бұл не пәлекет? Қолдан ұйымдастырылған, орысқа да, қазаққа да, басқаға да – адам атаулыға қарсы бағытталған зұлмат. Бірақ осының бәрін қозғаған қандай күш? Әділдікке ұмтылу емес. Теңдікке құмарту емес. Өмірді, тіршілікті сәулеттендіру емес. Сонда не? Қирату. Жою. Не үшін? Ең түйте, ең жабайы сезімдерді қандыру үшін. Зұлым қарақшы кісіні тек тонау үшін ғана өлтіре ме? Ессіз бала ойыншықты тек ішінде не барын көру үшін ғана сындыра ма? Тұнық лайланып, тасқын көтерілгенде, құйынды дауыл ұрғанда күнәлі-күнәсізді талғамайды. Төреші – дүлей күш, қозғаушы – кір көңіл, зағип түйсік. Бірақ... тұнық неге лайланады, тасқын неге осыншама дүлей? Неге? Төрт құбыласы түгел, ақылды, абзал адамның өзі өмірден баз кешсе, асылып іә атылып өлетіні бар. Мүмкін, осы дүрбелеңнің барлығы адамзаттың жер бетінен мүлде көшпегінің жоралғысы болар. Адамзат өзін-өзі өлтіруге бекінген... Сонда, Адамзатымыз – ақ түстілер болғаны ма? Жер бетіндегі қаншама ұлт пен ұлыстың тағдырын европалықтар ғана шешуі керек пе? Басқасын қойғанда, қашан өлмегін? Қазақтың атынан билік айтуға қай құдай өкілет берді? Өкілет бермесе бұл құдай қайда қарап отыр? Қарап отыр. Бәрі де соның еркімен жасалып жатыр. Ендеше... ақырзаман деңіз. Ақырзаман» [4, 89]. Стамбек өз ойымен өзі арпалысып, сан сауалдарға жауап іздейді. Қазақтың ауқаттыларын не үшін қырды, кедейді не үшін опалаң-топалаң етті? Малы мен жері үшін бе? Бұл жағы оған түсініксіз. Бұл құдайдың ісі ме? Осылай өз қаһарманын ой оралымына түсіріп, жазушы өз концепциясын ұсынады: Осынау жұмыр жердің ала-шабыр тіршілігін бір ырғаққа бағындырып, ұлы сұрыптауға көндіріп тұрған құдірет заңдылық жоқ; махаббат пен ғадауат атаулының баршасына айғақ болатын Адам құдірет уақыт пен қоғам аясындағы құбылыстың бәріне өзі жауапты. Тұлғаның ірілігі мен кішілігі қаһарманның атқарған қызмет, лауазымының үлкен, кішілігімен өлшенбейтіні белгілі. Стамбекке зор мәртебе де, атақ та, абырой да керек болған жоқ. Ол мына даланың дархандығын, ұлылығын көрді, бүкіл жан дүниесіне оны бойлатты. Стамбек Сыпатайұлы

болып қалды. Егер де өздері үшін бастарын бәйгеге тігіп отырып аман алып қалған қазақ басына түскен, адамды түсінен шошып оятарлық сұмдықтарды өз көзімен көрмесе, заманының зілзала нәубеттерін өз басынан өткermесе, Стамбектің қазақ болып, сары қазақ атанып, мынау ұлы даланың бетпақ деп аталатын бір түпкірінде оның жыртысын жыртып, намысын қорғап жүру-жүрмесі екіталай еді. Жоғарыда айтып өткеніміздей, қылаудай таза, міні жоқ қаһарманды дүниеге әкелу қиын. Қаһарманды қиынға, не шытырманға апарып, сүрініп жығылуын, қайта көтерілуін көрсету ешқашан да қаһарманның оқырман алдындағы беделін төмендеткен емес. Бұл суреткердің кейіпкерін тым жағадай етіп көрсетуден бойын аулақ салуын аңғартады. Өмір қиындығының ащы дәмін татқан, жайсыз оқиғаларға кездескен қаһарман іштей ой толғайды, тебіренеді. Ішкі монолог кесіп айту, шындық іздеу, кейіпкер характерінің астарын ашу сияқты функцияларымен сипатталады. Көбіне қаһарманның белгілі бір әрекет-қимылы ойлап не қиналатын, не өзін қостайтын шақтарында қолданылады. «Көк мұнарда» Едігенің өзін даттайтын да, ақтайтын да сәттері көп. Мысалы: “Әдетте, нақты іске қабілетсіз адамдар сөзге үйірсек келеді. Жалпы дау, талас ақыл-ойға кенже адамдар ғана қуатын кәсіп. Айдары жаңа шығып келе жатқан бала қоразша сонша даурыққанмен – парықсыздығым. Әлі күнге өзімді-өзім ұстай білуге үйренбегенім....Әйткенмен айтыс, тартыссыз өмір сүру де қиын. Мүмкін емес. Бір үндеме. Қашанғы шыдай бермексің. Қаның қайнап, тамырларың үзіліп кетуі ықтимал. Жағыңды ашпай, үнемі тістеніп жүрсең, тіпті денсаулығың мықты болғанның өзінде бар тісің шытынап сынып түсуі мүмкін... Бұл да ақымақшылық. Қажеті не... Кетіп қалғаным дұрыс болды. Әуел баста бармау керек еді...» [5, 62]. Бұл эпизодта кейіпкердің жан сарайынан хабар беретін психологиялық конструкциялар бар. Едіге мінезінде күйгелектік басым. Оның ширығуы бар, қынжылуы бар. Сонымен қатар, М. Мағауин “Көк мұнар” романында адам жанының қайшылығын көрсетеді. Едігенің бойында екі түрлі мінез бар: бірі – дана болмай жатып дандайсушылық, екіншісі – жаны таза жас жігіттің адамгершілік, әдеп талаптарын ұстана білуі. Бұдан мысалға мына бір эпизодты келтіруге болады: “Бір күні кешқұрым Едігенің бөлмесіне Гүлшат келді. Мүлде көрінбей кеткен соң ауырып қалған шығар деп ойлапты. Жоқ, Едіге ауырған жоқ. Дені сау, рухы күшті. Ешқашан мұншама сергек, мұншама қажырлы болып көрген емес. Жалпы, Едіге мықты жігіт. Гүлшат біле ме екен, Едіге ғажайып болашақ күтіп тұрған адам. Ия. Ол - өзіне тағдырдың ерекше миссия жүктегеніне, ұлы істер тындыру маңдайына жазылған жан екендігіне кәміл сенеді. Гүлшат біле ме екен, Едігенің керемет жазушы екенін, тамаша ғалым екенін. Білмейді. Өзінің сүйген қызы күмәнданады, басқа жұрт қайдан мойындасын. Бірақ уақа емес. Осы таяудағы бес-он жылдың ішінде-ақ айы оңынан туады. Қазақ әдебиетіне көркемдік қуаты Толстой мен Хэмингуэйдің өзін таң қалдырарлық, болашақ ұрпақты ізгі сезім, асыл қасиеттерге тәрбиелейтін ғажайып шығармалар керек. Он тоғызыншы ғасырда орыс романдарының Европаны басып кеткені тәрізді, жиырмасыншы ғасырдың аяқ шенінде қазақ романдары бүкіл жер жүзін жаулап алады...” [5, 88]. Осында көрінген Едігенің менменшіл мінезіне қарап, оны мүлде адамшылық қасиеттен жұрдай жан деп ұғуға болмайды. Романда Едіге білімі басым, қиялы ұшқыр. Жастықтың желігі қостап, артық сапалар менмендікке бастаған, кей шақта кеуде керуге де итерген. Алайда, Бәкен тәрізді құлқынның қамы үшін біреуге жағынып, біреуді алдап, біреуді шағыстырып жүретін,

ғылым үшін пайдасынан зияны көп арамтамақтар сияқты пасық қасиеттерге бой алдырмаған. Автор Едіге образы арқылы қоғамға, ортаға сай адам мінезінің өзгеруін қаһарман бойындағы рухани түлеуді суреттеу арқылы көрсетуді көздеген. Эпилогта автор Едігенің ұнамсыз мінездерінің көбінен арылғанын, өзін дүниенің тұтқасымын деп есептемейтіндігі сияқты жайттардан хабар береді. Едігенің тарихи роман жазуда өзінің қиғаш басқанын, ол шығарманың жұртшылық көңілінен шықпайтындығын және өзі мен Күлдәрі ақын арасында ұқсастық барын мойындауы оның тұлғасын мансұқ ете алмайды. Бұл – заман ағымына, өмірдің алуан қырына сәйкес жаңа адамның қалыптасу процесі. Автор қазіргі уақытта адамшылығы мол адам болу дегеннің мағынасы - әдептен озбаудың озық қасиеттерін бойға жинауға ұмтылу деп шешеді.

Қаһарманның өзі істеген қылығының әбес екенін түсініп қынжылуы, істеген істерін ой таразысына салуы «Сары қазақ» романында кездеседі. «Әкейге сол уақытта ғана көзім түскен. Өзінен азап пен қайғы көлеңкесін көрдім. Әрине, ақсақал өзінің арғы тарихтағы даңқты отандастары туралы соға толғағанда менің мазак еткендей қарқылдап күлуім нарықсыздық қана емес, әдепсіздік, керек десеңіз, қылмыс еді. Көргенсіз, бейбастақ іс. Өзімше оң жүрген кездердің өзінде біздің европалық дәстүр-салтымыздың көбісі көшпенді азиатқа өте сөлекет көрінетінін баяғыда байқағам, керісінше, қайсақтардың жүріс-тұрысы, әдет-ғұрпындағы көп жағдаяттар біздің, біз дегенде, европалықтардың көзқарасы тұрғысынан жабайылық болып танылар еді; әрине, екі әлемді бірдей көрген маған қазір бәрі де түсінікті - әр халықтың салты, мінез-құлқы өзінің тіршілік жағдайына, табиғи ортасына қарай қалыптаспақ. Ал мына жердегі менің қылығым қай тұрғыдан алғанда да ұнамсыз еді. Әбес еді. Мен ат үстінде келе жатқан бойымызда, әкейдің қонышына бас қойып, кешірім өтіндім» [4, 94]. Осы үзіндіге назар аударсақ, бұл сөздерді автор қаһарманның аузына тектен-текке салмайды. Егер Стамбек қазақтың кең даласына тап болмаса, қазақ арасында емін-еркін жүріп, тілін жетік меңгеріп, салт-дәстүрін үйренбесе, оның бұлай ой толғауы неғайбыл еді. Бұл жерде қоғамға, ортаға сай қаһарманның өзгеретініне тағы да көзімізді жеткізгендейміз. Негізінен, М. Мағауин романдарындағы орталық қаһармандардың ерекше болмыс-бітімі тұрғыларында күмәнсіз ұқсастық бар. Бұл романдарда фабулалық түзілім орталық кейіпкер төңірегінен өрбиді. Қандай шығармасын алсақ та, сол шығармадан жазушының образ жасаудағы, оның жан – дүниесін бейнелеудегі жазушылық шеберлік қырын көреміз.

Қорыта айтқанда, Мұхтар Мағауин образ жасауда шебер қаламгер деуге болады. Шебер қаламгерге тән әңгімешілдік өрнек, философиялық сипат сияқты қасиет – белгілерді Мағауин шығармаларынан ұдайы табамыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Уақыт және қаламгер. Әдеби сын. 9-кітап. Алматы, 1998. - 346 б.
2. Мағауин М. Аласапыран. Роман. 1- кітап. Алматы, 1984. – 351 б.
3. Белинский В. Таңдамалы шығармалары. 2 - кітап. Алматы, 1959. – 365 б.
4. Мағауин М. Сары қазақ. Роман. Алматы, 1991. – 350 б.
5. Мағауин М. Көк мұнар. Роман. Алматы, 1972. - 325 б.

POLISH SCIENCE JOURNAL

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany

ISSUE 5(79)

Founder: «iScience» Sp. z o. o.,
NIP 5272815428

Subscribe to print 06/11/2025. Format 60×90/16.

Edition of 100 copies.

Printed by «iScience» Sp. z o. o.

Warsaw, Poland

08-444, str. Grzybowska, 87

info@sciencecentrum.pl, <https://sciencecentrum.eu>

